

**O`ZBEKISTAN RESPUBLIKASI XALIQ BILIMLENDIRIW
MINSTRILIGI
A`JINIYAZ ATINDAG`I NO`KIS MA`MLEKETLIK PEDAGOGIKALIQ
INSTITUTI**

**TARIYX FAKUL`TETI
TARIYX KAFEDRASI**

4-a kurs tariyx bakalavr ta`lim bag`dari talabasi

Xasanova Aynura Mavlanovna

**TEMA: «TARIYX SABAQLARINDA JAN`A
PEDAGOGIKALIQ TEXNOLOGIYA METODLARINAN
PAYDALANIW USILLARI HA`M OLARDIN`
TU`RLERI»**

PITKERIW QA`NIGELIK JUMISI

Ilimiy basshi:

**tariyx ilimler kandidati,
dotsent T.A.Kud`yarova**

NO`KIS-2014

Pitkeriwshi talaba Xasanova Aynuranin` «Tariyx sabaqlarında jan`a pedagogikalıq texnologiya metodlarınan paydalaniw usillari ha`m olardıń tu`rleri» temasındaǵı bakalavr pitkeriw qa`nigelik jumisi tariyx kafedrasinin` 2014 jil «___» - _____ ku`ngi \_\_\_ - sanli protokoli menen Ma`mleketlik attestatsiya komissiyasına qorg`awg`a jiberiwge usinis etildi.

«Tariyx» kafedrası baslıǵı:

A.Saribaev

Pitkeriwshi talaba Xasanova Aynuradin` «Qaraqalpaqlar tariyxin u`yreniwshi etnograf alimlar» temasındaǵı bakalavr pitkeriw qa`nigelik jumisi 2014 jil «\_\_\_» - \_\_\_\_\_ ku`ngi NMPI rektorinin` N\_\_ -sanli protokoli menen Ma`mleketlik attestatsiya komissiyasına qorg`awg`a jiberildi.

Ma`mleketlik attestatsiya komissiyasinin` qarari menen Xasanova Aynuranin` Bakalavr pitkeriw qa`nigelik jumisi _____ ballg`a bahalandi.

**TEMA: «TARIYX SABAQLARINDA JAN`A PEDAGOGIKALIQ
TEXNOLOGIYA METODLARINAN PAYDALANIW USILLARI HA`M
OLARDIN` TU`RLERI»**

MAZMUNI:

KIRISIW.....	4-12
I-BAP: Tariyx pa`nlerin oqitiwdin` ha`zirgi da`wirdegi waziypalari.....	13-24
1. Tariyx pa`nlerin oqitiwdin` maqseti, waziypalari ha`m na`tiyjeliligi.....	15-19
2. Ha`zirgi da`wir tariyx sabaqlarin oqitiwdin` metodikasi ha`m o`zgeshelikleri.....	20-24
II-BAP: Jan`a pedagogikaliq texnologiya metodlarinin` payda boliwi ha`m onin` gumanitar pa`nlar diziminde qollaniliwinin` baslaniwi... 	28-40
2.1. Jan`a pedagogikaliq texnologiya metodlarinin` payda boliwi ha`m olardan paydalaniw jollari.....	29-32
2.2. Joqari oqiw orinlarinda gumanitar pa`nlerdi oqitiw protsesslerinin` pedagogikaliq texnologiyalar tu`rlerinen paydalanilip o`tiliwi.....	33-40
III-BAP: Tariyx sabaqlarinin` o`tiliwinde pedagogikaliq texnologiyalardan paydalaniw.....	41-59
3.1. Tariyxii pa`nlerdi oqitiwda jan`a pedagogikaliq texnologiyalardi paydalaniw metodlari.....	42-44
3.2. Jan`a pedagogikaliq texnologiyalar usilinda tariyx pa`nlerin o`tiwdi jobalastiriw.....	45-53
3.3. Tariyx pa`nlerin oqitiwda informatsiyaliq texnologiyalardan paydalaniwdin` a`hmiyeti ha`m onin` na`tiyjeliligi.....	54-59
JUWMAQLAW.....	60-67
PAYDALANILG`AN A`DEBIYATLAR	68-69
QOSIMSHALAR.....	70-80

KIRISIW

TEMANIN' AKTUALLIG'I: O`zbekstannin` g`a`rebsiz ma`mleket dep ja`riyalaniwi respublikamizidin` bu`gingi ku`nin g`a`na emes, ba`lkim g`a`rebsizlikti belgilep beriwshi tiykaridur. O`zbekstan Respublikasinin` g`a`rebsiz joli ata-babalarimizdin` tariyxiy da`stu`rleri ha`m ruwxiy miyrasina su`yengen halda tan`lap aling`an. G`a`rebsizlik joli O`zbekstan xaliqlarinin` tariyxiy da`stu`rleri ha`m ruwxiy bayliqlarin qayta tiklewshi, jan`a mazmuni menen bayitiwshi jol.

Bul tariyx pa`nlerin oqitiwdi milliy tiykarg`a ko`shirdi, xaliqimizdin` miynetsu`yiwshilik, patriotliq, dosliq siyaqli da`stu`rleri, iman, insap, mexir-aqibet, ar-namis, watang`a ha`mde xaliqqa sadiqliliq siyaqli joqari pa`ziletlerdi teren` u`yreniwshi, olardi a`sirap-abaylap, ja`silar qa`lbine, qan-qanina sin`diriw, o`zin an`lawg`a ko`meklesiwi, respublikamiz g`a`rebsizligi ushin a`ste aqirin xizmet qilawg`in a`wladti jetistiriwdi tiykarg`i waziypa qilip qoyadi.

Tariyx sabaqlarin oqiw, tariyxiy bilimlerde jetilistiriw ha`m olardi u`yreniwde jan`a, zamanago`y pedagogikalik texnologiyalarfan paydalaniw oqiwshilardin` bul tariyxiy da`stu`rler ha`m joqari pa`ziyiletler dereklerin, olar bekkem watang`a iyeligin, tariyxan quram tapqanlig`in, a`wlattan-a`wlatqa o`tip, mazmuni bayip barg`anlig`in, ja`miyettin` rawaji ha`m pa`rawanlig`i, insanlardin` ruwhiy kamal tabiwi ushin xizmet qilip kelgenligi, olardi budan keyin ha`m a`sirap-abaylap dawam ettiriw, a`jdadlarimizdin` insaniy pa`ziyiletlerine sadiq boliw o`zlerinin` muqaddes minnetleri ekenligin an`lap aliwlarina ja`rdem beredi.

IZERTLEW TEMASININ` MAQSETI HA`M WAZIYPALARI: Ta`lim rawajlaniwidin` barliq tarawlarinda ko`zlengen bas maqset o`sip kiyatirg`an jas a`wlat ta`lim-ta`rbiyasin milliy g`a`rebsiz ideyalari, talaplari tiykarinda sho`lkemlestiriw, ja`miyetimiz qa`dem qoyg`an XXI a`sir ta`limin rawajlaniw, ruwhiy-ma`deniy qaraslar ruwhinda boliw, en` tiyisi, ja`han u`lgilerine juwap

bere alatug`in da`rejede boliwin ta`miynlew. Sol maqsetlerdi a`melge asiriw jolinda orinlang`an reformalar bunin` misali bola aladi.

“Ta`lim haqqinda”, “Kadrlar tayarlaw milliy da`stu`ri haqqinda”gi nizamlardin` qabil qiliniwi ma`mleketimiz joqari rawajlaniwi, g`a`rezsiz Respublikamizdin` jan`asha ken` qamraw menen shig`iwi ushin u`lken fakt. Sol sebepten ha`m O`zbekstan Respublikasi Oliy Ma`jlisinin` XIV sessiyasinda o`mirimizdegi jetiskenli ta`sir etiwshi tarawlar qatarinda ta`lim-ta`rbiya dizimini tu`pten o`zgeris waziypalari ha`m joqari taraw sipatinda ko`rip shig`ilg`anligi biykar emes.

Prezident Islam Karimov sol sessiyadag`i so`zinde bul ma`selege ju`ba u`lken a`hmiyet berip, ta`lim-ta`rbiya tarawindag`i jetiskenlik ha`m kemshiliklerdi analiz etip, dizimde jan`aliqqa umtiliw bolmasa, rawajlaniw ha`m bolmaslig`i aytiladi. Bu`gin zaman talabi, erten`gi orinlaniwi kerek bolg`an waziypalar xaliq ta`limi dizimin tu`pten reforma qiliw za`ru`rligin ko`rsatdi. Bizge ma`lim, beriwdin` tiykarg`i buwini u`zliksiz ta`limnen ibarat. Ma`mleketimiz basshisi u`zliksiz ta`limdi sho`lkemlestiriwde onin` ja`han talaplari da`rejesinde boliwi ha`mde onin` joqari ruwxiyliq qurilisina u`lken a`hmiyet beriw kerekligin aytar eken, ma`mleket ta`lim standartlarin ja`riyyalaw ha`m onin` mexanizmin islep shig`iw qanshelli tiyisliligine itibarin qaratti.

Prezidentimiz Islam Karimov «O`zligin an`law tariyxti biliwden baslanadi. Da`liyl talap etpeytug`in usi hakiyqatliq ma`mleket siyasaki da`rejesine ko`teriliwi za`rur» degen edi.

Ko`p jillar dawaminda mekteplerde, orta ha`m joqarg`i oqiw orinlarinda tariyx pa`nin oqitiwdin` usillari ha`m metodlari jetilistirilip, tariyx sabaqlarin oqitiwdin` alding`i ta`jiriybeleri toplandi.

G`a`rezsizlik jillarinda sabaq protsessine jan`a zamanago`y pedagogikalik texnologiyalar belsendilik penen engizilip, onin` na`tiyjeleri shig`arilip atir. Bu`gingi ku`nde tariyx pa`nlerin oqitiwdin` na`tiyjeliligini ha`m sapalilig`in arttiriw da`wir talabi. Ha`r bir pa`n mug`alliminen ta`lim ha`m ta`rbiya protsessinin` optimal yag`niy qolayli variantlarin islep shig`iw, zamanago`y oqitiw usillaridan

ken` tu`rde paydalaniwdi talap etilmekte. Sonin` ushin da tariyx pa`nlerin oqitiwdin` ha`zirgi zaman texnologiyasi ha`m metodikasin jetilistiriw ha`m tariyx sabaqlarin sapali tu`rde sho`lkemlestiriwdin` a`hmiyeti ku`ta` artip barmaqta.

Solay eken bul pitkeriw qa`nigelik jumisinda tariyxiy pa`nlerdi oqitiwda jan`a zamanago`y pedagogikalik texnologiyalardin` metodlari ha`m usillarin sabaq protsessine engiziw ha`m paydalaniwg`a baylanisli waziypalar belgilep alinip oni a`meliyatta qollaniw ma`selelerine itibar qaratildi.

U`yrenilip atirg`an temanin` tiykarg`i **maqseti** ha`m **waziypalari to`mendegilerden ibarat:**

✚ Oqiwshilarg`a tariyxiy tu`sinikler, tariyxiy faktler ha`m tariyxiy bilimlerdi bay, ra`n`-ba`ren` ha`m sistemalasqan tu`rde, jan`a zamanago`y texnologiyalardan paydalaniw jollari menen jetkerip beriwdi jolg`a qoyiw;

✚ Jan`a zamanago`y texnologiyalar ha`m metodikalar ja`rdeminde jaslarimiz sanasin tariyxiy bilimler menen bayitiw, ko`nlikpe ha`m bilimlerdi qa`liplestiriwi, o`zlestirip aliwi, pikirlew da`rejesin ha`m oy-o`risin ken`eytiw elede jetilistiriw ha`mde teren`lestiriw;

✚ Tariyxiy bilimlerdi iyelep, o`zlestirip aliw protsessinde oqiwshilarimizda tuwilip o`sken wataninin` o`tmishi ha`m ha`ziri, tariyxiy tu`sinikler ha`m tariyxiy yadnama, og`an bolg`an qizig`iwshilig`in arttiriw;

✚ Bul pa`ndi oqitiwda tariyxiylik, xalislik, analiz, logikalik baylanis, salistiriw, xronologiya, awizeki, ko`rgizbelilik siyaqli ilimiy-metodologiyaliq usillardan sabaq o`tiw protsessinde paydalaniw usillarin ha`m jollarin u`yreniw;

Tariyx pa`ni mug`a`llimi ilim ha`m texnikanin` o`sip bariwin barqulla esapqa alip, o`zinin` pedagogikalik ha`m metodikalik sheberligin o`sirip bariwi, zamanago`y talaplarg`a muwapiq is alip bariwi kerek sebebi, ilimiy-texnikaliq progress, g`alaba xabarlandiriw, informatsiya qurallari ha`zirgi waqitta tezlik penen o`sip atir ha`m jaslarimizdin` aqiliy ha`m fizikalik o`siwshiligine ku`shli ta`sir etip atir. Jaslarimiz du`n`ya jan`aliqlarin Internet arqali alip,ko`p narselerden xabardar bolmaqta. Bunin` o`zi tariyx oqitiwshisinin` pa`ndi oqitiw

barisinda aldina ko`plegen talaplar, waziypalar ha`m maqsetler qoyilip bular ma`mleketimizde bazar ekonomikasina. o`tiwge. baylanisli. ha`m. demokratiyalıq puxaralıq, ja`miyet quriw ushin bag`dar alar ekenbiz, jaslarimizdin` tariyxqa qizig`iwshilig`in ha`r ta`repleme arttiriw, sabaqti tu`sindiriwde a`piwayiliq ha`m konkretlik, jan`a pedtexnologiya ha`m xabarlandiriw informatsiyalıq texnologiyalarinan o`nimli paydalaniw, tariyx sabaqlarinin` sapasin ha`m mazmunin bayitip ha`m jetilistiriwdin` en` jan`a usillarin qollaniw, oqitiwshinin` en` a`hmiyetli waziypasi oqiwshinin` do`retiwshiligi, erkin pikirlew, bilimlilikke umtiliw, uqiylilig`in, belsendiligin, ilimiy. jandasiwin qa`liplestiriwge qaratiladi.

IZERTLEWDIN` TEORIYALIQ- METODOLOGIYALIQ TIYKARLARI:

Tariyx ilimindegi tariyxıylik, ob`ektivlik, milliy g`a`rezsizlik ideyasi printsipleri bakalavr pitkeriw qa`nigelik jumisinin` metodologiyalıq tiykari bolip xizmet etedi. «O`zbekistonning yangi tarixi», «Qaraqalpaqstan jan`a tarixi» monografiyalarındag`i jan`asha tariyxıy ko`z-qaras metodologiyalıq tiykar boldi.

«O`zbekstan tariyxin oqitiw ha`m u`yreniwdin` jeke kontsepsiyasin» da pa`ndi oqitiwdin` a`hmiyeti, waziypalari, tariyxıti sa`wlelendiriwidin` metodologiyalıq negizleri, printsipleri, mazmuni ha`m oni ashıp beriw ma`seleleri bayan etildi ha`m ken` tu`rde qollanildi.

Sonday-aq tariyx pa`ni jaslarimizdin` ideyalıq-siyasiy ko`z-qarasların qa`liplestiriwde o`zinin` nizamli missiyasin orinlawi ushin to`mendegi teoriyalıq ha`m ilimiy-metodologiyalıq negizlerge su`yeniw kerekligi usinildi:

➤ «O`zbekstan tarixi»n jaratiw, oqitiw ha`m u`yreniw protsesinde teren` ilimiylik, xalisliq, tariyxıylik, xronologiyalik, izshillik, tariyx haqıyqatinin` u`stinligi tiykarg`i ha`m baslı bag`dar boliwi.

➤ «O`zbekstan tarixi»n oqitiw ha`m u`yreniw protsessinde jaslarda tariyxıy bilimler, ko`z-qaraslar, oy-pikir, tu`sirik, ilimiy-teoriyalıq jandasiw ka`liplesiwi kerek.

➤ «O`zbekstan tarixi» basinan aqirına shekem tiykarg`i ideyalar – Watandı su`yiwshilik, milletlerara tatiwliq, insaniylik paziyletlerdi qa`liplestiriwge qaratiliwi za`rur.

➤ «O'zbekstan tariyxi»nin` ha`r bir qatari, ha`r bir beti uliwma adamzatliq ha`m milliy qa`driyatlar u`stinligine ha`m uliwma tariyixqa hu`rmet, itibar ruwximenen suwg`arilg`an boliwi, milliy tikleniw ko`z-qaraslari, ideyalarinin` qa`liplesiwine xizmet etiw lazim.

➤ «O'zbekstan tariyxi» pa`ni respublikamiz g`a`rezsizligin bekkemlewge xizmet etiw, da`wir ha`m zaman menen ha`m na`pes boliwi sha`rt.

➤ «O'zbekstan tariyxi» pa`nin jaratiw barisinda waqiya-ha`diyselerdin` mazmunin sa`wlelendiriwde, oqiwxshi ha`m talabalardin` jas o`zgesheliklerin esapqa aliw printsipline a`mel etiw kerek.

PITKERIW QA`NIGELIK JUMISININ` IZERTLENIW DA`REJESI:

Qa`niygelik jumisin jaziwda O'zbekistan Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovtin` tariyx iliminin` ha`m tariyxshilardin` aldina qoyg`an waziypalari basshiliqqa alindi¹.

Sunday-aq O'zbekistan Jan`a tariyxinin` 3 tominin` jariqqa shig`iwida bizin` ushin u`lken ja`rdem berdi ha`m ken`nen paydalaniwimiz ushin sharayat jaratip berdi. Sonin` menen birge ko`plegen g`a`rezsizlik jillarinda shiqqan statistikaliq ha`m basqada derekler toplamlarinan ken`nen paydalanip jazildi².

Ha`zir tariyxshilar aldinda turg`an en` a`diwli waziypa xalqimiz, Watanimiz tariyxin jan`a zaman talaplarina, ha`zirgi ku`nde qa`liplesken milliy ideologiya ko`z-qarasinan haqiyqiy tariyxiti jaratiwdi ha`m bilim beriwdi talap etip atir.

Xalqimiz tariyxi boyinsha oqiwxliqlar, metodikaliq qollanbalar o`tken totalitar du`ziminin` ideologiyasi ta`sirinde, burmalawshiliqlar menen bir ta`repleme jazilip, oqitilip ha`m u`yretilip kelingeni ma`lim. G`a`rezsizligimizdi qolg`a

---

¹ Karimov I.A. Yangicha taffakur zamon talabi. Havfsizlik va barqarar taraqqiyot yo'lida. Toshkent O'zbekiston 1998 y.; Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q., Ma'naviy yuksalish yo'lida. T., O'zbekiston 1998. 65 bet

² O'zbekiston Respublikasining 2000-yilining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining asosiy yonalishlarining ko'rsatkichlari. Statistik to'plam. Toshkent-2000. 59 bet

kirgizgennen keyin jan`a zamang`a sa`ykes oqiqliqlardi da tayarlaw waziypasi qoyildi.

Sonin` ushinda, 1996 jili 16 dekabr`de O`zbekstan Respublikasi Ministrler Kabinetinin` «O`zbekstannin` jan`a tariyxin tayarlaw ha`m baspadan shig`ariw haqqinda», 1997 jildin` 24 fevralinda Qaraqalpaqstan Respublikasi Ministrler Ken`esinin` «Qaraqalpaqstannin` jan`a tariyxin tayarlaw ha`m baspadan shig`ariw xaqqinda» qararlari qabil etildi. Bul qararlarda Respublikamiz jan`a tariyxin tayarlawda XIX a`sirdin` ortalarinan ha`zirgi ku`nge shekem xalqimizdin` basinan keshirgen tariyxiy basqishlardi ha`m o`zgerislerdi toliq ha`m duris ko`rsetiwge itibar berilsin,- dep kersetilgen.

Hu`kimetimizdin` usi a`hmiyetli qarari negizinde «O`zbekstannin` jan`a tariyxi»nin` 3 tomlig`i 2000- jilda baspadan shiqti.

2003-jili 556 betten ibarat «Qaraqalpaqstannin` XIX a`sirdin` ekinshi yarimidan XXI a`sirge shekem jan`a tariyxi» degen atamadag`i kitaplardin` shig`iwi u`lken a`hmiyetke iye bolg`an, quwanishli waqiya esaplanadi. Usi fundamental miynetler baspadan shiqqannan keyin tariyx pa`ninen jan`a oqiqliqlar, oqiwi metodikalig, ilimiy a`debiyatlar, tariyxiy izertlewler qayta ko`rilip, baspadan shig`arildi. Jan`a tariyximizdi jaziwda ha`m baspag`a tayarlawda respublikamizg`a belgili tariyxshi, filolog, filosof ha`m basqa avtorlar topari qatnasti.

Endigi waqitlardag`i tiykarg`i waziypa jan`a da`wir talaplarina saykes sapali ha`m joqari da`rejede jaslarimizg`a oqitiw arqali tariyx pa`nlerinen teren` bilim beriw ha`m oqitiwdin` sapasin jaqsilaw, keleshek jaslarimizdi jetik insan etip ta`rbiyalaw, a`sirese bul pa`ndi oqitiwdin` metodikasi ha`m texnologiyalarin bunnan bilayda jetilistiriw bolip esaplanadi.

Sonday-aq bul pitkeriw qa`nigelik jumisinin` jaziliwinda jan`a pedagogikalig texnologiya metodlari, olardi u`yreniw, u`yretiw boyinsha shig`arilg`an bir qansha ilimiy kitaplardan da paydalanildi.

Olardan, XX - a`sirde bilimlentiriw tarawinda tariyx oqitiw metodikasi, usillari ha`m formalarin islep shig`ip, izertlewler ju`rgizgen ha`m oni pedagogikalig pa`n da`rejesine ko`teriwde tariyxshi ilimpazlardan. V. N.

Vernadskiy, S.V.Ivanov, V.G.Kartsev, M.A.Zinov`ev, P.S.Leybengrub, I.N.Kazantsev, P.V.Gora, A.A.Vagin h.t.basqalardin` oqiqliqlari ha`m metodikaliq qollanbalari oqitiwshilar ushin o`tken a`sirde ken` tu`rde paydalanilip kelingenin atap o`tiw mu`mkin.

G`arezsizlik jillarinda tariyx pa`nin oqitiw metodikasi boyinsha ko`plegen ilmiy-metodikaliq a`debiyatlar baspadan shig`ip, a`meliyatta ken` tu`rde paydalanildi. Solardin` ishinde tariyxshi ilimpazlardan A.Sa`diev, SH.Sultonov³, T.Toshpulatov, Ya.Gaffarov⁴ lardin` 1993 ha`m 2001 jillarda shiqqan kitabi ku`ta` bahali qollanba sipatinda tariyx mug`allimlari ta`repinen ken` tu`rde paydalanilmaqta.

JUMISTIN` XRONOLOGOYALIQ SHEH`BERI: 1991-jil O`zbekstannin` ma`mleket g`arezsizliginin` qolg`a kirgiziliwi ha`m bul da`wirler aralig`inda bilimlendiriw tarawinda a`melge asirilg`an reformalardin` bag`dari ham olardin` orinlaniwi. Tariyxiy a`ha`miyetke iye bolg`an «O`zbekstan tariyxin oqitiw ha`m u`yreniw din` jeke kontseptsiyasin» da pa`ndi oqitiw din` a`hmiyeti, waziypalari, tariyxti sa`wlelendiriw din` metodologiyaliq negizleri, printsipleri, mazmuni ha`m oni aship beriw siyaqli ma`seleler din` turmisimizda orinlaniwi. Ha`zirgi ku`nimizde zamanago`y talaplarg`a juwap beretug`in tariyx pa`ni oqitiwshilarin tayarlaw.

**IZERTLEWDIN` ILIMIY JAN`ALIG`I:** Jan`a pedagogikaliq texnologiyalardin` payda bolwi, olardin` metodlarinan paydalaniw, interaktiv usillardan paydalaniw boyinsha bug`ingi ku`nge kelip ko`plegen ilimiy izertlewler alip barilmaqda. Biraq tariyx pa`nlerin oqitiw di jan`a pedagogikaliq texnologiyalardan paydalaniw ma`selesi az u`yrenilgen bolip esaplanadi.

Sunday-aq bul pitkeriw qa`nigelik jumisinin` jan`alig`i sonnan ibarat, jan`a pedagogikaliq texnologiyalardan sabaq o`tiw protsessinde qollaniliwi, sabaq

---

³ Sultonov Sh.D. Muammoli ma`ruzalar o`tkazish va muammoli ma`ruzani tayorlash (Uslubiy ko`rsatma). Fargona, 2003.

⁴ Gaffarov Ya. «Tarix o`qitish metodikasi». T., 2012.

o`tiw protsessin elede bayitatu`in, talabalarda ko`nlikpe ham bilimlardi bekkemlewde xizmet etetug`in usil, metod ekenligi o`z da`lilin tapqanlig`i.

Tariyx iliminde bul mashqalanin` izertleniw da`rejesin u`yreniw, tariyxshilardin` kontseptsiyalarin ha`r ta`repleme talqilap, jumista paydalaniwimiz ilmiy jan`aliq bolip tabiladi. Jan`a pedagogikaliq texnologiya metodlarinan paydalaniw turmisimda orinli qollaniliwin analizlew jumistin` ilimiy jan`alig`ina kiretug`inlig`i so`zsiz dep esaplaymiz.

IZERTLEW OB`EKTI HA`M PREDMETI: Tariyx pa`ni ham onin` zamanago`y usillarda oqitiliwi. Jan`a pedagogikaliq texnologiyalar ham olardin` usil ham qollaniliw jollari. Joqari oqiw orinlarinda gumanitar pa`nlerdi oqitiw protsesslerinin` pedagogikaliq texnologiyalar tu`rlerinen paydalanilip o`tiliwi. Tariyxii pa`nlerdi oqitiwda jan`a pedagogikaliq texnologiyalardi paydalaniw metodlari, Interaktiv usillar menen tariyx pa`nlerin o`tiwdi jobalastiriw ha`m de tariyx pa`nlerin oqitiwda jan`a pedagogikaliq texnologiyalardi paydalaniwdin` a`hmiyeti ha`m onin` na`tijeliligini u`yreniw izertlew temasinin` u`yreniliw ob`ekti ha`m predmeti boladi.

**JUMISTIN` TEORIYALIQ HA`M PRAKTIKALIQ A`HMIYETI:** Bul bakalavr jumisinin` teoriyalii a`hmiyeti sonnan ibarat, tariyx pa`nlerinen sabaqlar o`tkende, a`sirese jan`a pedagogikaliq texnologiyalardi paydalanip sabaq o`tiwde, ashiq sabaqlar ushin islenbeler islegende bul jumista berilgen mag`liwmatlardan paydalaniw maqsetke muwapiq boladi.

A`meliy a`hmiyeti – Usi jumista berilgen, paydalanilg`an tariyxii mag`lumatlar, tariyx sabaqlarin o`tiwdegi metod ha`m usillardan "Tariyx oqitiw metodikasi", O`zbekistan ha`m Qaraqalpaqstan tariyxii pa`nlerin oqitiwda, metodologiyaliq qollanbalar islep shig`iwda a`meliy a`hmiyetke iye. Sonin` menen birge ashiq sabaqlar o`tiwshi jas oqitiwshilar, magistr ham baqalavr ta`lim bag`dari talabalari ushin metodikalii ja`rdem bola aladi.

PITKERIW QA`NIGELIK JUMISININ` STRUKTURASI: PQJ Kirisiw, ha`r biri bir neshe paragraflardan ibarat 3-bap, juwmaqlaw, qosimshalar ha`m paydalanilg`an a`debiyatlar diziminen ibarat.

Kirisiw bo`liminde jumstin` aktualig`i, zamanago`yligi, izertleniw jag`dayi, tariyxiy derekler negizi, metodologiyaliq ha`m teoriyaliq tiykari, maqseti ha`m waziypalari, ilimiy jan`alig`i, ilimiy ha`m praktikaliq a`hmiyeti, aprobatsiyasi so`z etiledi. Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` tiykarg`i baplarinda Tariyx pa`nlerin oqitiwdin` maqseti, waziypalari ha`m na`tiyjeliligi, ha`zirgi da`wir tariyx sabaqlarin oqitiwdin` metodikasi ha`m o`zgeshelikleri, jan`a pedagogikaliq texnologiya metodlarinin` payda boliwi ha`m olardan paydalaniw jollari, joqari oqiw orinlarinda gumanitar pa`nlerdi oqitiw protsesslerinin` pedagogikaliq texnologiyalar tu`rlerinen paydalanilip o`tiliwi siyaqli ma`seleler analizlendi.

Sunday-aq tariyxiy pa`nlerdi oqitiwda jan`a pedagogikaliq texnologiyalardi paydalaniw metodlari, Interaktiv usillar menen tariyx pa`nlerin o`tiwdi jobalastiriw ha`m de tariyx pa`nlerin oqitiwda jan`a pedagogikaliq texnologiyalardi paydalaniw din` a`hmiyeti, na`tiyjeliligi ha`mde olardin` xizmetleri ha`r ta`repleme u`yrenildi.

Juwmaqlaw bo`liminde izertlenip atirg`an mashqalanin` na`tiyjeleri boyinsha ilimiy juwmaqlar shig`arildi. Al jumistin` son`inda paydalanilg`an a`debiyatlar dizimi ha`m PQJ na baylanisli islengen Prezitatsiya berildi.

I-BAP: Tariyx pa`nlerin oqitiwdin` ha`zirgi da`wirdegi waziypalari.

Bilimlendiriw dizimin joqari sapag`a ko`teriw ha`mde ma`mleketimizde a`melge asirilip atirg`an teren` ekonomikalıq ha`m sotsiallıq reformalar, rawajlang`an demokratiyalıq ma`mleket quriw talaplarına juwap beretug`in kadrlar tayarlawdi ta`miynlewde zamanago`y texnologiya jan`aliqlarin ha`m xabarlandiriw, innovatsiyalıq usillardan paydalaniw u`lken a`hmiyetke iye.

Ha`zirgi ku`nde «Kadrlar tayarlawdin` milliy bag`darlama»sin orinlawdin` u`shinshi basqishında oqiw ta`rbiya islerinin` sapasin jaqsilawg`a u`lken itibar berilip, bir talay jumislar islenbekte. A`sirese jaslarimizdi jetik insanlar etip jetilistiriw, bilimlendiriw ha`m ta`rbiyalawda oqitiwdin` jan`a texnologiyalari ha`m sabaqtin` jan`a metodlarin engiziwimiz sha`rt.

Prezidentimiz Islam Karimov «O`zligin an`law tariyxı bilıwden baslanadı. Da`liyl talap etpeytug`in usi hakiyqatlıq ma`mleket siyasati da`rejesine ko`teriliwi za`rur»⁵ degen edi.

G`a`rezsizlik jıllarında sabaq protsessine jan`a zamanago`y pedagogikalıq texnologiyalar belsendilik penen engizilip, onin` na`tiyjeleri shig`arilip atir. Bu`gingi ku`nde tariyx pa`nlerin oqitiwdin` na`tiyjeliligın ha`m sapalilig`in arttiriw da`wir talabi. Ha`r bir pa`n mug`alliminen ta`lim ha`m ta`rbiya protsessinin` optimal yag`niy qolaylı variantlarin islep shig`iw, zamanago`y oqitiw usıllarınan ken` tu`rde paydalaniwdi talap etilmekte. Sonin` ushin da tariyx pa`nlerin oqitiwdin` ha`zirgi zaman texnologiyasi ha`m metodikasın jetilistiriw ha`m tariyx sabaqlarin sapalı tu`rde sho`lkemlestiriwdin` a`hmiyeti ku`ta` artip barmaqta. Solay eken tariyxıy pa`nlerdi oqitiwda jan`a zamanago`y pedagogikalıq texnologiyalardin` metodlari ha`m usıllarin sabaq protsessine engiziw ha`m paydalaniwg`a baylanisli waziypalar belgilep alinip oni a`meliyatta qollaniw ma`selelerine itibar qaratildi. Oqiwshılarg`a tariyxıy tu`sinikler, tariyxıy faktler ha`m tariyxıy bilimlerdi qanshelli bay, ra`n`-ba`ren` ha`m sistemalasqan tu`rde, jan`a zamanago`y texnologiyalar ha`m metodikalar ja`rdeminde jetkerip ha`m

---

⁵ Karimov I.A. Tariyxıy xotirasız kelajak yo`q. T., 1998

qa`liplestirip bayitip barsaq, sonshelli bul ko`nlikpe ha`m bilimlerde o`zlestirip aliwi, pikirlew da`rejesi oy-o`risi ken`eyip ja`ne de jetilisip ha`m teren`lesip baradi.

Tariyxiy bilimlerde iyelep, o`zlestirip aliw protsessinde oqiwshilarimizda tuwilip o`sken watanin` o`tmishi ha`m ha`ziri, tariyxiy tu`sinikler ha`m tariyxiy yadnama, og`an bolg`an qizig`iwshiliqta artadi. Bul a`diwli ha`m juwapkerli islerde a`melge asiratug`in a`lbette pa`n oqitiwshilari bolip esaplanadi. Tariyx pa`nin o`zlestirip aliw protsessinde oqiwshilarimizda tariyxiy yadnama, atabalarimizdin` ko`p min` jilliq tariyxina bolg`an qizilg`iwshilig`i da artadi. Sonliqtan bul pa`ndi oqitiwda tariyxiyliq, xalisliq, analiz, logikalik baylanis, salistiriw, xronologiya, awizeki, ko`rgizbelilik, a`meliy ha`m basqa da metodlardan paydalaniw jolg`a qoyilg`an.

Tariyx pa`ni mug`a`llimi ilim ha`m texnikanin` o`sip bariwin barqulla esapqa alip, o`zinin` pedagogikalik ha`m metodikalik sheberligin o`sirip bariwi, zamanago`y talaplarg`a muwapiq is alip bariwi kerek sebebi, ilimiy-texnikalik progress, g`alaba xabarlandiriw, informatsiya qurallari ha`zirgi waqitta tezlik penen o`sip atir ha`m jaslarimizdin` aqiliy ha`m fizikalik o`siwshiligine ku`shli ta`sir etip atir. Jaslarimiz du`n`ya jan`aliqlarin Internet arqali alip, ko`p na`rselerden xabardar bolmaqta. Bunin` o`zi tariyx oqitiwshisinin` pa`ndi oqitiw barisinda aldina ko`plegen talaplar, waziypalar ha`m maqsetler qoyilip bular ma`mleketimizde bazar ekonomikasina. o`tiwge. baylanisli ha`m demokratiyalik puxaralik, ja`miyet quriw ushin bag`dar alar ekenbiz, jaslarimizdin` tariyxqa qizig`iwshilig`in ha`r ta`repleme arttiriw, sabaqti tu`sindiriwde a`piwayiliq ha`m konkretlik, jan`a pedtexnologiya ha`m xabarlandiriw informatsiyalik texnologiyalarinan o`nimli paydalaniw, tariyx sabaqlarinin` sapasin ha`m mazmunin bayitip ha`m jetilistiriwdin` en` jan`a usillarin qollaniw, oqitiwshinin` en` a`hmiyetli waziypasi oqiwshinin` do`retiwshiligi, erkin pikirlew, bilimlilikke umtiliw, uqiylilig`in, belsendiligin, ilimiy. jandasiwin qa`liplestiriwge qaratiladi.

Sizin` diqqatin`izg`a usinilip atirg`an pitkeriw qa`nigelik jumisinde usi joqarida ko`rsetilgen ma`selelerde ha`r ta`repleme sa`wlelendirip beriwge ha`reket etildi ha`m bular tariyx oqitiwshilarina az da bolsa ja`rdemin tiygizer degen u`mitimiz bar.

1.1. TARIYX PA`NLERIN OQITIWDIN` MAQSETI, WAZIYPALARI HA`M NA`TIYJELILIGI.

Jas a`wladlarg`a bilim beriw ta`rbiyalaw, tariyximizg`a bolg`an qizig`iwshilig`in oyatiw ushin olardin` sanasinda milliy g`a`rebsizlik, watan su`yiwshilik ideyalarin qa`liplestiriwde a`lbette tariyxiy pa`nlerdin` ornı ha`m imkaniyatlari sheksiz. Tariyxiy o`tmishi bolmag`an birde bir xaliqtin` bu`gini bolmag`an ha`m keleshegi de bolmaydi. Ha`r bir adam meyli ol neshe jasta bolsa da o`zinin` ata-babalari, tuwilip o`sken makani, awili, qalasi, rayoni, ma`mleketinin` tariyxin biliw za`rur. Bizin` xalqimizda «jeti atan`di biliwin` kerek»- degen talap bar. Tariyx adamlardi oylandiradi, bolip o`tken tariyxiy waqiya ha`m ha`diyselerdin` mazmunin bilip, parqin ayira biliw, analizlew ha`m olardan turmisimiz ushin juwmaqlar shig`ariw arqali bag`darlaniwdi belgilep beredi.

Jetik insandi ta`rbiyalawda oqiw orinlarında «Ja`ha`n tariyxi», «O`zbekstan tariyxi», «Qaraqalpaqstan tariyxi», «Ma`mleketshilik tariyxi» ha`m basqa da tariyxiy pa`nler oqitilip kelinbekte ha`m onin` a`hmiyeti artip barmaqta. Tariyx mug`allimi o`zinin` pedagogikalıq jumisında ilimiy bilimlerdin` tez pa`t penen o`sip bariwin a`lbette esapqa aliwi kerek. Sebebi, psixologiya ilimpazlari ilimiy-texnikalıq progress, xabarlandiriw-informatsiya qurallari (Internet, televidenie, radio, qol telefoni, komp`yuter, elektron pochta) ha`wij alip baratirg`an ha`zirgi waqıtta oqiwshi jaslarimiz akseleratsiya, yag`niy balalar rawajlanıwinin` tezlik pa`ti menen aqiliy ha`m fizikalıq o`siwshiligine ku`shli ta`sir etip atirg`anin atap o`tpekte. Bunin` o`zi tariyx mug`allimine u`lken talaplar qoyadi. Sonin` ushında, Watanımız tariyxin oqitiwdin` ha`m sabaq o`tiwdin` o`zine ta`n bolg`an metodikasi, usillari, texnologiyalari ko`p jillar dawamında qa`liplesip, rawajlandırılıp ha`m jetilistirilip barg`an edi. O`zbekstan ha`m Qaraqalpaqstanda tariyx pa`nlerin oqitiw, uyreniw, ilimiy izertlew ha`m uliwma tariyx pa`ninin` roline diqqat ha`zirgi ku`nde ja`ne de ku`sheymekte.

Buring`i Awqamda uzaq jillar dawamında tariyx panin oqitiw metodikasi, ilimiy izertlewleri, tariyxti teren` u`yreniw, uliwma ta`lim-ta`rbiya beriw

diziminde u`stem ideologiya ta`siri ku`shli bolip keldi. Bizde ko`birek Watan tariyxin oqitiw ha`m u`yreniw din` Oray ta`repi nen islep shig`ilg`an, kompartiya ko`rsetpelerine saykeslendirilgen pa`nler din` bag`darlamalari, oqiwliqlari, metodlari majburiy engizildi. O`tken a`sirdin` 80- jillarinda baspasoz betlerinde alding`i qatar ilimpazlardin` tariyximizdi xalisana u`yreniw, izertlew ha`m oqitiwg`a baylanisli kritikaliq maqalalari, ilimiy miynetleri ja`riyalandi. Tilekke qarsi totalitarliq du`zim olarg`a itabar bermedi ha`m bahali usinislari tek g`ana g`a`rezsizlik sharapati menen ju`zege shiqti.

O`zbekstan Respublikasi milliy g`arezsizligine eriskennen keyingi birinshi ku`nnen baslap en` a`hmiyetli waziypalardan biri xaliq ta`limi dizimin tu`pkilikli reformalaw ma`selesi ku`n ta`rtibine qoyildi. Bul mashqalag`a Prezidentimiz Islam Karimovtin` shig`armalari, bayanatlari, shig`ip so`ylegen so`zleri, tariyxshi ilimpazlar menen sawbetlesiwlerinde ku`ta` a`hmiyetli ma`sele retinde joqari baha berilip, paydali pikirler aytilg`an edi.

Jurtbasimizdin` qollap-quwatlawi ha`m respublikamizdag`i belgili tariyxshi ilimpazlardin` belsendilik penen qatnasiwinda «O`zbekstan tariyxin oqitiw ha`m u`yreniw din` jeke kontseptsiyasın» islep shig`iw jumislari 1996- jili a`melge asirildi ha`m za`ru`rligi sezilip turdi..Tariyx pa`ninin` «Kontseptsiya»si barliq ta`lim-ta`rbiya ma`kemeleri, universitet, institut, texnikum, kolledj, litsey, orta arnawli bilimlendiriw oqiw orinlari, uliwma bilimlendiriw mektepleri oqitiwshilari, ken` ja`miyetshilik ta`repi nen talqilanip, pikir ha`m usinislari alindi. Natiyjede, 1996 jildin` 30-aprelinde «O`zbekstan tariyxin oqitiw ha`m u`yreniw din` jeke kontseptsiyasın tasiyqlaw ha`m ta`lim a`meliyatina engiziw tuwrali» O`zbekstan Respublikasi Joqari ha`m orta arnawli bilimlendiriw ha`m Respublika Xaliq bilimlendiriw ministrliklerinin` birliktegi kollegiya qarari qabil etildi.

Bul qararg`a muwapiq «O`zbekstan tariyxin oqitiw ha`m u`yreniw din` jan`a kontseptsiyasi»nin` teksti tasiyqlandi. Barliq tu`rdegi oqiw orinlarina jiberilip, kontseptsiya talaplarina saykes bag`darlamalar, oqiwliqlar, oqiw qollanbalarin jaratiw ha`m oqitiw ma`selesi ko`rsetildi. Joqari oqiw orinlarinin` tariyx

fakultetlarida «O'zbekiston tarixi» pànine 320 soat ajratilgan na'zerda tutilgan ha'm ma'mleketlik imtihon aliy usulida etildi.

«O'zbekiston tarixini oqitish ha'm u'yreniladigan jeke kontseptsiyasini» da pàndi oqitiladigan a'hmiyati, vaziyatlari, tarixiy sa'wlelendiriladigan metodologiyaliq negizlari, printsiplari, mazmuni ha'm onini ashish berilgan ma'selelari keng tu'rda bayan etildi. Sonin menen qatari «Kontseptsiya»da tariximizdigan barliq tarawlarini u'yrenilgan, onin dereklari, O'rta Aziya, O'zbekistondin tarixiy ma'selelari ha'm tarix pàni aldinda turgan mashqalalar ha'r ta'repleme sa'wlelendirildi. Tarix pàni jaslarimizdigan ideyaliq-siyasiy ko'z-qaraslarini qaliplestirilgan o'zining nizamli missiyasini orinlawi ushin to'mendegi teoriyaliq ha'm ilimiy-metodologiyaliq negizlarga su'yeniw kerakligi usinildi⁶:

- **birinshiden**, «O'zbekiston tarixi»n jaratiw, oqitish ha'm u'yrenilgan protsesinde teren ilimiylik, xalisliq, tarixiylik, xronologiyalik, izshillik, tarix haqiqatini u'stinligi tiykarig'i ha'm basli bag'dar bolivi.

- **ekinshiden**, «O'zbekiston tarixi»n oqitish ha'm u'yrenilgan protsesinde jaslarda tarixiy bilimlar, ko'z-qaraslar, oy-pikir, tushinik, ilimiy-teoriyaliq jandasiw kaliplesiwi kerak.

- **u'shinshiden**, «O'zbekiston tarixi» basidan aqirina shekem tiykarig'i ideyalar – Watandi su'yiwshilik, milletlarara tatiwliq, insaniylik pazyletlerdi qaliplestirilgan qaratilwi zarur.

- **to'rtinshiden**, «O'zbekiston tarixini» ha'r bir qatari, ha'r bir beti uliwma adamzatliq ha'm milliy qadriyatlar u'stinligine ha'm uliwma tarixqa hu'rmet, itibar ruwxini menen suwg'arilgan bolivi, milliy tiklenilgan ko'z-qaraslari, ideyalarini qaliplesiwine xizmet etiwini lazim.

- **besinshiden**, «O'zbekiston tarixi» pàni respublikamiz g'a'rezsizligini bekkemlewge xizmet etiwini, dawir ha'm zaman menen ha'm na'pes bolivi sha'rt.

---

⁶ Tojiboev M., Ilxomov Z. «O'zbekiston tarixini o'qitishning metodologiyasi» (O'quv uslubiy qo'llanma). –T. 2005

- **altinshidan**, «O`zbekstan tariyxi» pa`nin jaratiw barisinda waqiya-ha`diyselerdin` mazmunin sa`wlelendiriwde, oqiwshi ha`m talabalardin` jas o`zgesheliklerin esapqa aliw printsipline a`mel etiw kerek.

O`zbekstan Respublikasi Prezidenti Islam Karimov Watan tariyxinin` jaslar ta`rbiyasindag`i ornina ayriqsha itibar berip, «Insan ushin tariyxinan ayiriliw - o`mirinen ayiriliw demekdur»<sup>7</sup> dep atap o`tken edi.

Ha`zir tariyxshilar aldinda turg`an en` a`diwli waziypa xalqimiz, Wanimiz tariyxin jan`a zaman talaplarina, ha`zirgi ku`nde qa`liplesken milliy ideologiya ko`z-qarasinan haqiqiy tariyxti jaratiwdi ha`m bilim beriwdi talap etip atir. Xalqimiz tariyxi boyinsha oqiwliqlar, metodikalik qollanbalar o`tken totalitar du`zminin` ideologiyasi ta`sirinde, burmalawshiliqlar menen bir ta`repleme jazilip, oqitilip ha`m u`yretilip kelingeni ma`lim. G`a`rezsizligimizdi qolg`a kirgizgennen keyin jan`a zamang`a sa`ykes oqiwliqlardi da tayarlaw waziypasi qoyildi.

Sonin` ushinda, 1996 jili 16 dekabr`de O`zbekstan Respublikasi Ministrler Kabinetinin` «O`zbekstannin` jan`a tariyxin tayarlaw ha`m baspadan shig`ariw haqqinda», 1997 jildin` 24 fevralinda Qaraqalpaqstan Respublikasi Ministrler Ken`esinin` «Qaraqalpaqstannin` jan`a tariyxin tayarlaw ha`m baspadan shig`ariw xaqqinda» qararlari qabil etildi. Bul qararlarda Respublikamiz jan`a tariyxin tayarlawda XIX a`sirdin` ortalarinan ha`zirgi ku`nge shekem xalqimizdin` basinan keshirgen tariyxiy basqishlardi ha`m o`zgerislerdi toliq ha`m duris ko`rsetiwge itibar berilsin,- dep kersetilgen.

Hu`kimetimizdin` usi a`hmiyetli qarari negizinde «O`zbekstannin` jan`a tariyxi»nin` 3 tomlig`i 2000 jilda baspadan shiqti. Al 2003 jili 556 betten ibarat «Qaraqalpaqstannin` XIX a`sirdin` ekinshi yarimnan XXI a`sirge shekem jan`a tariyxi» degen atamadag`i kitaplardin` shig`iwi u`lken a`hmiyetke iye bolg`an, quwanishli waqiya esaplanadi. Usi fundamental miynetler baspadan shiqqannan

---

⁷ Karimov I.A. Yuksak ma`naviyat engilmas kuch. Toshkent «Ma`naviyat». 2008.

keyin tariyx pa`ninen jan`a oqiqliqlar, oqiw metodikaliq, ilimiy a`debiyatlar, tariyxiy izertlewler qayta ko`rilip, baspadan shig`arildi. Jan`a tariyximizdi jaziwda ha`m baspag`a tayarlawda respublikamizg`a belgili tariyxshi, filolog, filosof ha`m basqa avtorlar topari qatnasti. Endigi waqitlardag`i tiykarg`i waziypa jan`a da`wir talaplarina saykes sapali ha`m joqari da`rejede jaslarimizg`a oqitiw arqali tariyx pa`nlerinen teren` bilim beriw ha`m oqitiwdin` sapasin jaqsilaw, keleshek jaslarimizdi jetik insan etip ta`rbiyalaw, a`sirese bul pa`ndi oqitiwdin` metodikasi ha`m texnologiyalarin bunnan bilayda jetilistiriw bolip esaplanadi.

Tariyx pa`nlerin oqitiwdin` metodikasi ha`m jan`a pedagogikaliq texnologiyasinin` **tiykarg`i waziypalarin** uliwmalastirilg`an tu`rde to`mendegishe bayan etiw mumkin:

- Tariyx pa`nin oqitiwdi jetilistiriwdin` zamanago`y texnologiyalarin qollaniw, metodikasin teren` irek biliw ha`m ko`nlikpelerge erisiw,

- Tariyx pa`nlerin oqitiwda tariyxiyliq, xalislik, ob`ektivlik, ilimiylik printsipleri, xaqiyqatliqti ashiw ha`m analizlew usillaridan paydalaniw;

- Oqiw protsesin texnologiyalastiriwda didaktik ma`selelerdi belgilew⁸,

- Tariyx pa`nlerin oqitiwda interaktiv, mashqalali oqitiw, oyin, modellestiriw texnologiyalari, komp`yuterlestiriw, ma`limleme-xabarlandiriw qurallaridan ken` tu`rde paydalaniwdi amelge asiriw h.t.b⁹.

---

⁸ Yuldashev J.E., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. -Toshkent, 2004.

⁹ Gafarov A., Tashpulatov B. Tarix o`qitish metodikasi. Toshkent, 2012.

1.2. HA`ZIRGI DA`WIR TARIYX SABAQLARIN OQITIWDIN` METODIKASI HA`M O`ZGESHELIKLARI.

O`zbekstan Respublikasi o`zining ko`p jillardan armani, o`zining g`a`ressizligin alg`annan keyin jaslarimizdi jetik insan etip ta`rbiyalaw ma`mleketlik siyasatting` u`stin tarawina aylandirildi.

Prezidentimiz I.Karimov «Nege men bilimlendiriw so`zim ko`p ta`krarlap, og`an ayriqsha itibar berip atirman: Sebebi, ja`miyetimiz rawajlaniwining` negizi, oni ha`r qa`nday buziliwlardan qutqarip qalatug`in birden-bir ku`sh bilimlendiriw bolip esaplanadi» degen edi. Bilimlendiriw bizler ushin burinda, bunnan keyingi waqitlarda, keleshekte o`zining` a`hmiyetin jog`altpaytug`ini ayqin. Bilimli boliw ha`r bir insanning` o`z watani tariyxin u`yreniw oning` ruwxiy jetiskenligin bildiredi. Jaslarg`a tariyxiy bilim bergende ta`lim protsesinde ta`rbiya menen u`yg`in turde alip bariw, joqari ruwxiyliqti, ma`nawiyatin qa`liplestiriwdegi basli bag`darimiz. Bilim menen ta`rbiya hesh waqitta ajiralg`an tu`rde a`melge asirilmaydi. Soning` ushinda elimizde *"ta`limdi ta`rbiyadan, ta`rbiyani ta`limnen ajiratip bolmaydi"*¹⁰ degenide aniq.

O`zbekstanda u`zliksiz bilimlendiriwdi ma`mleketlik ta`lim standartlari ha`m tiyisli ta`lim bag`darlari menen ta`minlewde da`slep olarding` jahanda qa`liplesken tamanlari da`rejesinde boliwina, joqari ma`nawiyat negizinde quriliwina u`lken itibar berilip atir.

Jahan ma`mleketshiligi, insaniyat tariyxi xa`r tu`rli da`wirlerdi, ha`r tu`rli ma`mlketlerde, xaliqlar, milletler, ja`miyetlerding` sistemasi ha`m basqariw usilin, ideya ha`m ideologiyalar tariyxin ju`zege shig`ardi. Insaniyat tariyxi ideyalar tariyxina ta`sir etti ha`m rawajlanip bardir. Bul ideya ha`m ideologiyalar bir qatar ma`mleketlerding` o`sip-rawajlaniwina, gu`lleniwine, abadanlig`ina

---

¹⁰ Karimov I.A. Barkamol avlod – O`zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent. 1997.

ja`rdem berse, ekinshiden onin` krizisine, to`men ahwalg`a tu`siwine alip keldi. Prezidentimiz I.A.Karimov so`zi menen aytsaq: «*Insan ushin tariyxinan ayriliw o`mirinen ayrilip qaliw*» «*Tariyxiy yadsiz keleshek joq*» degen so`z ¹¹ demek ha`r bir xaliq, ma`mleket, adam o`z tariyxin biliwi, su`yiwi ha`m teren` u`yreniwi kerek. Du`nya ju`zindegi xaliqlarda, ma`mleketlerde o`zlerine jarasa basqariw sistemasi, ideologiyasi boladi ha`m sol ideyalardi ju`zege shig`ariw olardin` wazipasi boldi. Bular ja`miyet rawajlaniw protsesinde tag`ida jetilistirilip bariladi.

Tarix yozaversam osmon erur past,

Bugun istiqlolni kuylayman bas,

Vatanim ertasi buyuligi rost.

dep Azim Suyun shayirimiz jazg`an edi.

G`a`rezsizlik jillarinda O`zbekstan Respublikasinin` bilmlendiriw tarawinda, ta`lim-ta`rbiya beriwde jaslarimizg`a ko`p a`sirlik tariyximizdi oqitiwdi ja`nede jetilistiriw ha`m o`tmish tariyximizdi izertlew islerinde u`lken o`zgerisler boldi. Ja`nede soni ayiriqsha atap o`tiwimiz kerek, g`a`rezsizlik sharapati menen watanimizdin` a`yyemgi zamanlardan baslap, bugingi kunimizge deyingi barliq da`wirlerin toliq ha`m ob`ektiv u`yreniw imkaniyati ken`eydi. A`zelden xalqimiz o`z perzentlerine jetti atasinin`, uriwinin`, shan`arag`in, tuwilg`an jerinin` tariyxin u`yretip barg`an. Ata-analarimiz balalarin Watanina, xalqimizg`a ha`m tuwilg`an u`lkesine bolg`an sadiqlig`in, wapadarlig`in tariyx arqali, u`yretiwuge ha`reket etken. Ilgerileri ha`r bir adam jetti atasinin` atlarin, na`silin, u`rp-a`detlerin, tariyxin biliwi shart dep esaplag`an.

O`zligimizdi biliwde tariyximizdi teren` u`yreniw, oni oqitiw islerine ja`nede joqari da`rejege ko`teriwwimiz kerek. O`tmishten sabaq aliw, bu`gingi ku`nimizdin` qa`drine jetiw, tariyxiy yadnamamizda ka`sterlep ko`z qarashig`imizday saqlaw, tariyxiy waqiyalar, shaxslar, protsessler, o`zgerisler,

---

¹¹ Karimov I. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q. – Toshkent: Sharq., 1998. – 15-bet.

tariyxiy faktler, mag`liwmatlardi jiynaw, oqip biliw, bilimimizdi ken`geytiw, ilimiy-izertlew islerinin` rawajlaniwi haqqinda ma`selelerdi u`yreniwdi bul bakalavr isinin` ma`qseti etip aldiq. Endigi waziypamiz Qaraqalpaqstanda g`a`rezsizlik jillarinda tariyx pa`nin zamanago`y pedagogikalik texnologiyalar usilinda oqitiw ha`m izertlew islerinin` tariyxiy rawajlaniwin sa`wlelendtrip beriwden ibarat.

Tariyx - degende bir da`wirde bolip o`tken belgili waqiyandin` qisqasha, ko`binese awizeki, qosiq, jazba, ra`wayat, shejire, gu`rrin` tu`rindegi bayanlamasin tu`sinemiz. Tu`sindirme so`zliklerde tariyx (arabsha so`z) - bul u`yreniw, tekseriw, izlew, mag`liwmat, zaman, da`wir, sa`wbetlesiw, biliw ushin izertlew ha`m u`yreniw talap etiletug`in, o`tmishten baslap, ha`zirgi ku`nimizge deyingi waqiyalardin` mazmuni. Tariyx ilimine u`les qosqan du`n`ya ilimine ati belgili: Geradot, Ktesiy, Ksenofont, Ptolemey, al-Xorezmiy, al-Beruniy, al-Farabiy, Aliy Yazdiy, IbnSino, Mirxond, Xandamir, Ulug`bek, Babur ha`m basqalardin` biybaha miynetleri tariyx g`a`ziynelerinen orin alg`an.

Tariyx sabaqlarin oqitiwdi jetilistiriw ha`m onin` ta`rbiyaliq a`hmiyetin asiriw ha`zirgi ku`ndegi en` a`hmiyetli talaplardan esaplanadi. Usi maqsette tariyx sabaqlarinin` ta`rbiyaliq ma`nisin, mazmunin bayitatug`in muqaddes dereklerimiz: Qurani ka`rim, ha`dis sha`rif u`lgilerinen, ertekler, naqil-maqallar, da`stan, rawayatlar, hikmetli so`zlerdi, Sonday-aq jazba dereklerimizden a`sirese N.Xisrawdin` «Saodatnama», Abu Rayxan Beruniydin` «Kitob-as-saydana fi-t tibb», Ibn Sinonin` «Danishnama», Imam al Buxariydin` «Al - adab al-mufrad», Qayhisrawdin` «Qabusnama», Nizamulmulktin` «Siyasatnama», V.Xoshifiydin` «Javohirnama», «Axloqiy Muxsiniy», A.Jomiydin` «Baxoristan», Rizoviddin Faxriddinning «Odobu ta`lim», A.Nawayinin` «Maxbub ul-kulub», «Xayrat ul-abror», O.Hayyamnin` «Navruznama» ha`m tag`ida basqalardin` shig`armalarinan paydalaniwi ku`ta` a`hmiyetli. Yusuf Hos Hojibtin` «Qutadg`u bilig» shig`armasidan misal keltirip o`tsek:

*«O`quv qayda bo`lsa, ulug`lik bo`lar,
Bilim kimda bo`lsa, Buyuklik olar.
O`quvli ug`aru bilimli bilar,*

Bilimli, o`quvli shodlikka to`lar».

Tariyx sabaqlarin oqitiwdi jetilistiriw ha`m onin` ta`rbiyalig a`hmiyetin asiriw ha`zirgi ku`ndegi Tariyx oqitiw metodikasi paninin` ahmiyeti ha`m orni girewli. Bul pa`n ilimiy pedagogikalig pa`n bolip, ol oqiwshilarg`a tariyxtan puxta bilim beriw, olardi milliy g`a`rezsiz ideyasi ruwhinda ta`rbiyalaw ha`m ka`mel taptiriwda orta ta`lim ha`m orta arnawli ta`lim diziminde oqitilatug`in tariyx kursinin` maqsetin, ta`lim-ta`rbiya waziypalari, mazmuni, metod ha`m usillarin ha`mde tariyx oqitiwdin` en` tiyis quralların belgilep beredi.

Tariyx oqitiw metodikasinin` tiykarg`i pa`n sipatında joqari oqiw orinlarındag`i tariyx fakul`tetlerinin` oqiw jobasina kiritiliwi ha`m oni u`yreniwden ko`zde tutilgen maqset, keleside oqitiwshi bolip shig`atug`in talabalardi orta ta`lim ha`m orta arnawli ta`lim diziminde tariyx oqitiwdin` ilimiy tiykarlari menen qurallantiriwdan ibarat.

Tariyx oqitiw metodikasi o`zinning g`a`rezsiz tekseriw predmetine iye. *Orta ta`lim ha`m orta arnawli ta`lim diziminde tariyx pa`ninin` oqitiliwi ha`m oqitiw protsesin u`yreniliwi tariyx oqitiw metodikasinin` predmetin sho`lkemlesedi.* Oqitiw protsesin ob`ektiv suwrette a`mel qilawg`in o`z nizamliqlari bar. Olardi bilip aliw ha`m ta`lim-ta`rbiya protsesinde bul nizamliqlarg`a a`mel qiliw, olardan u`nemli paydalaniw orta ta`lim ha`m orta arnawli ta`lim diziminde tariyx oqitiwdi ilimiy tiykarda alip bariuinin` tiyis sha`rti.

Tariyx oqitiw metodikasi izertlew, talabalardin` puxta ha`m bekkem bilim aliwi ha`m a`melda su`yenisi kerek bolg`an tariyx oqitiwdin` uliwma nizamliqlari nelerden ibarat ha`m olar ta`lim protsesinde qanday boladi?

*Tariyx oqitiw protsesin quram bo`limleri ha`m olar ortasindag`i baylanislar.* Tariyx oqitiw protsesin quram bo`limleri (maqseti, mazmuni, oqitiwdin` metod ha`m usillari, na`tiyjeleri) ortasindag`i nizamli baylanislar to`mendegishe boladi: orta ta`lim ha`m orta arnawli ta`lim diziminde maqseti, ta`lim-ta`rbiya waziypalarinin`g` jetiskenligi a`melge asiriliwi oqitiwdin` mazmunina, ideyalig-siyasiy ha`m na`zeriy ta`repten pisik boliwg`a baylanisli bolg`anınday, oqiwshilardin` tariyx kursin o`zlestiriw da`rejesi ha`m o`z

na`wbetinde oqitiwdin` u`yreniletin temani maqseti, ta`lim-ta`rbiya waziypalari ha`m mazmunina mas keletin ta`lim formalari, oqitiw metod ha`m usillari ha`mde qurallarinan qay da`rejede maqsetke muwapiq paydalana biliwge baylanisli.

Sonday-aq, oqitiwdi na`tiyjeleri oqitiwshinin` oqitiwdan ko`zlegen maqseti, onin` ta`lim-ta`rbiyalik waziypalarin aniq belgiley aliwg`a, kurstin` mazmunina mas ta`rizde a`melge asiriwg`a ja`rdem bere alatug`in metod ha`m usillardan ilimiy tiykarda paydalana biliwge baylanisli. Tariyx oqitiw protsesin quramali bo`limleri ortasindag`i bul o`z-ara dialektik baylanis na`tiyjesinde olar bir-birine u`zliksiz ta`sir ko`rsetip baradi. Tariyx oqitiwda a`ne sol nizamliqlarg`a tiykarlanbastan, olardi itibarg`a almastan turip jaqsi na`tiyjege erisip bolmaydi.

Prof P.V.Gora tariyx oqitiw Metodikasi da`stu`ri ha`m lektsiya kursinin` ilimiy tiykarlarina bag`ishlang`an lektsiyasinda orta ta`lim ha`m orta arnawli ta`lim diziminde tariyx ta`limi protsesin uliwma nizamliqlarin to`mendegi sizilmada ta`riyplep, olardin` ha`r qaysisina ta`riyp beredi:

*Tariyx oqitiw degende*¹², tariyxiiy material quralinda oqiwshilarg`a bilim beriw, olardi milliy g`a`rezsiz ruwhinda ta`rbiyalaw ha`m ka`mel taptiriw waziypalarin a`melge asiriw za`ru`r bolg`an protses, oqitiwshi ha`m oqiwshilardin` aqiliy (ishki) ha`mde oqiw ha`reketleri (sirtqi) protsesi tu`siniledi.

*Tariyx kursinin` mazmuni degende*, birinshi orinda tariyx da`stu`rindn belgilep berilgen tariyxiiy bilimler ko`lemi, oqiw materiali, onin` a`sil mazmuni, oqiwshilardin` tariyxiiy materiallerdi o`zlestiriwi na`tiyjesinde alg`an bilimlerin paydalana biliw tarawindag`i oqiw usillari, ko`nlikpe ha`m bilimleri dizimi, sol ta`repten, olardi ilimiy izertlew islerining en` a`pwayi formalarin iyelewlari ko`zde tutiladi.

---

¹² Sadiev A. Maktabda tarix bilimlarining hozirgi ahvoli va uni o`qitishni milliy asosda qurish. T., 1993.

Tariyx oqitiwdi sho`lkemlestiriw degende, tariyxni oqitiw ha`m oqiwshilardi oni u`yreniwshi sho`lkemlestiriw, olardin` u`yreniw isin oqitiwshi ta`repien basqariliwina ja`rdem beretin metod ha`m metodik usillar, oqiwshilardag`i tiyis bilimlari iske saliw, olardi jaqsi biliwge jo`neltirilgen tapsirmalar dizimin ha`mde Ta`limnin` tu`rli ko`rinisleri (sabaq, seminar jumislari ha`m basqalar) tu`siniledi.

Tariyxiiy ilimlerde u`yretiw barisinda maqsettin` natiyjeliligine erisiw ushin sabaqta to`mendegi didaktikaliiq talaplarg`a a`mel etiwimiz kerek ¹³:

- *maqsettin` aniqliq`i.*
- *sabaq mazmuninin` puxtalig`i, forma, metod ha`m qurallardan o`nimli paydalanip biliw kerek.*
- *texnikaliiq qurallar, ko`rgizbelikke u`lken itibar qaratiw.*
- *sabaq barisinda oqiwshilardin` jasi ha`m psixologiyaliiq o`zgesheligin esapqa aliw, erkin pikirlewin rawajlandirip bariw.*
- *oqiwshilardin` sabaqqa unamli mu`na`sebeti, belsendiligini o`siriw isleri.*

Ha`r bir sabaqta talabalar bilimin bahalap bariw kerek,.tariyx sabag`inda olardin` ha`reketlerin qadag`alaw, ta`rtipli boliwin ta`miynlew, jan`a bilimlerde iyelewine ken` jol aship beriwimiz za`ru`r. Tariyx pa`nin oqitiw metodikasinda didaktikaliiq printsiplerde qollaniw en` a`hmiyetli ma`selelerden biri bolip, onin` ushin pa`n oqitiwshilari sabaq o`tiwde: ilimiylik, teoriya menen a`meliyattin` birligi, izbe-izlik ha`m birgelikli dizim, sanaliliq ha`m belsendilik, materialdin` tu`sinikli boliwi, pa`ndi oqitiwda ko`rgizbelilik, bilimlerde iyelew ha`m bekkemlew, oqiwshilardin` jeke o`zgesheliklerin esapqa aliw, oqitiw barisinda ta`rbiyalaw protsessi menen birlikte a`melge asiriwi kerek. Tariyxiiy bilimlendiriwde ko`plegen metodlar ha`m usillar qollaniladi. Insan iskerliginin` ha`r tu`rliligi metodlardin` ra`n`-ba`ren`ligini belgilep beredi. Oqitiw metodlari da

---

¹³ Sa`diev A., Toshpulatov T., Gaffarov Ya.. Tarix o`qitish metodikasi. Toshkent, 1993-yil.

o`zinin` predmeti, ilimiy negizi, teoriyasi, klassifikatsiyasina iye. En` da`slep tariyxiylik, ideal, ilimiy, a`meliyat penen teoriyanin` baylanislig`i, xronologiya, logika, materialliq, filosofiyaliq metodlar dizimin atap o`tsek boladi. Metodlar dizimi, ilimiy biliw ha`m ha`r bir pa`nnin` jeke metodlarinin` qa`liplesip, jetilistirilip, rawajlanip bariwi edi.

Joqari ha`m orta arnawli oqiw orinlari oqitiwshilari talabalardin` tan`lap alg`an qa`nigeligi boyinsha ilimnin` tiykarlarin o`zlestiriwdi ta`miynlep qalmastan, aqil oyin, bilimn ken`eytken tu`rde ha`m o`z betinshe erkin pikirlew uqibin, ko`nlikpelerin qa`liplestirip baradi. Tariyxti teren`irek u`yreniwdi ta`miynleytug`in *da`stu`riy ha`m dasturiy emes metodlar ha`m usillardan* paydalaniladi ha`m a`meliyatda qollaniladi. Bilimlendiriwde da`stu`riy bolip ketken *klass-sabaq formasi* esaplanadi. Ta`limnin` da`stu`riy emes formalarina: lektsiya, seminar, laboratoriyalik jumis, ekskursiya, baxs- disput, viktorina, baspa so`z konferentsiyasi, ajayibatlarni maydani, fakul`tativ sabaqlar ha`m basqalar kiredi.

Ilimpaz - metodist tariyxshi V.G.Kartsev tariyx oqitiw metodikasinda tariyxiy oy-pikir ha`m tu`siniklerdi qa`liplestiriw usillarini 5 toparg`a bo`lip u`yreniwdi usinadi:

1. Tariyxiy pikirlew ha`m tu`siniklerdi qa`liplestiriw metodlari.
2. Uliwma tu`siniklerdi qa`liplestiriw metodi
3. Waqit ha`m ken`islikte tariyxiy rawajlaniw dialektikasini ashup bahalaw metodi.
4. Tariyxti zamanago`y waqiyalar menen baylanistiriw metodlari.
5. Tariyxiy bilimlarni turmista ha`m a`meliyatda qollanilaw metodlari.

Ilimpaz P.S.Leybengrub tariyxti oqitiwda gu`rrin`lesiw, lektsiya, bayanlaw, sa`wbetlesiw, ko`rgizbelilik, sabaqliq penen islesiw, tariyxiy hu`jjetler menen islesiw, ko`rkem a`debiyatlardan paydalanilaw metodlarini atap o`tse, ko`plegen oqiwliqlar avtorini tariyxshi, alim P.S.Vagin metodlardin` ishinde to`mendegilerdi ko`rsetedi. Olardan¹⁴:

---

¹⁴ Smolkin A.M. Metodi aktivnogo obucheniya: Nauch.-metod. posobie.— M.: Vissh. shk., 1991.—176 s.

1. Janli soʻz: guʻrrinʻ, analiz, xarakteristika, mashqalali bayanlaw,
2. Koʻrgizbelilik metodlari,
3. Tekstler menen islesiw metodlarinan paydalaniwdi usinis etedi.

Aʻlbette, bul metodlar haʻm usillar daʻwir haʻm waqit imtixanlarinan oʻtip, oqitiwshilardinʻ is taʻjiriybesinde kenʻ tuʻrde sinap koʻrilip qollanip kelingan. Haʻzirgi zamanagoy metodlardinʻ jetilistiriliwi haʻm texnologiyalarininʻ oʻsiwi menen bul metod haʻm usillardinʻ janʻasha tuʻs aliwina da guʻman joq. Demek oqiwshilardinʻ qaʻbiletine qarap doʻretiwshilik iskerligin oʻsiriw, tariyxiy paʻnlerdi oqitiw barisinda duris metod haʻm usillardi paydalaniw oqitiwshininʻ pedagogikaliq sheberliginen kelip shigʻadi.

Tariyx sabaqlarin oʻtiw barisinda toʻmendegilerge diqqatti awdariw kerek¹⁵:

- ✓ mugʻallimninʻ oqiw materiallari imkaniyatlarinan toliq paydalaniwi;
- ✓ haʻr bir temaninʻ bilimlendiriw haʻm taʻrbiyaliq imkaniyatlarin aship beriw;
- ✓ Jeke, jup, toparlargʻa boʻlip islewdi qalay shoʻlkemlestiriwdi aldin-ala rejelestiriw;
- ✓ belgili maqset tiykarinda oqiwshilardinʻ aqiliy rawajlaniwi, duʻnʻyagʻa koʻz-qaraslarin kenʻeytiwge imkaniyat jaratiw;
- ✓ materiallardi uʻyreniw dawaminda tema boyinsha oqiwshilardinʻ qanday bilimge iye ekenligin aniqlaw;
- ✓ oqiwshilardinʻ juwaplarin taʻriyplew, zaʻruʻr bolsa oni toliqtiriw;
- ✓ orni kelgende mashqalali sorawlar qoyiw arqali oqiwshilarda temani uʻyreniw haʻm izleniwshilikke bagʻdar berip biliw;
- ✓ oqiw, uʻyreniw, taliqlaw ushin temalardi usinis etiw;
- ✓ oqiwshilardinʻ oʻz betinshe islewi arqali uʻyreniletugʻin tema boyinsha muʻnaʻsebetlerin bildiriw.

---

¹⁵ Gʻafforov Ya., Gʻafforova M.G., Oʻzbekiston tarixini oʻqitish usullari.— T.:1996.

II-BAP: Jan`a pedagogikalik texnologiya metodlarinin` payda bolivi ha`m onin` gumanitar pa`nlar diziminde qollaniliwinin` baslaniwi:

Ta`limdi turaqli pedagogikalik maqsetke jo`neltiriv ushin oqitiwshi orta ta`lim ha`m orta arnawli ta`lim diziminde tariyx oqitiwdin` maqsetin, onin` tiykarin sho`lkemlestirgen ta`lim-ta`rbiya waziypalarin aniq belgilep aliwi kerek. Biraq, tariyx oqitiw aldinda turg`an uliwma maqset penen ta`lim-ta`rbiya waziypalarin bilip aliwdin` o`zi jeterli qilmaydi.

Sonin` menen birge, uliwma waziypalardi a`melge asiriwda ha`r bir klasta oqitilatug`in tariyx kursinin` orni, waziypalari, o`z na`wbetinde sol kursti oqitiwdin` ta`lim-ta`rbiya waziypalarin a`melge asiriwda onin` ha`r bir bo`limi, bo`limindegi temalar, ha`tte ha`r bir sabaqta o`tiletug`in temani ha`m waziypalari aldinan belgilep aliniui kerek. Sebebi, ha`r bir tariyx sabag`inin` toliq tariyx kursinin` uliwma sabaqlar diziminde tutqan orni bar, bul sabaqta orta ta`lim ha`m orta arnawli ta`lim diziminde tariyx oqitiw aldina qoyilg`an uliwma waziypaning qanday bir elementi yaki bo`legi xal etiledi.

Tariyx oqitiw maqsetlarini belgilewde, aldin ta`lim ha`m ta`rbiyanin` tig`iz birligin, oqitiw dawamida oqiwshilardin` ideyaliq-siyasiy bilimi teren` o`sip bariuin, olarda ko`nlikpe ha`m ta`jriybe asiriular o`nimli qiliwdi ha`mde jaqsi aktivlikke tayarlaniularin na`zerde tutiw kerek. Ta`limnen ko`zlengen maqsetlerdin` jetiskenligi a`melge aspag`i ushin, olar ilimiy tiykarda belgilenbegi tiyis. Bul maqsetler tariyx ta`liminin` mazmuni ha`m waziypalari menen belgilenedi. Sonday-aq, bunda ta`limnin` basqa sha`rt-sharaytlari: oqiwshilardin` bilimi, ko`nlikpe ha`m bilimlari; sabaq ushin ajratitg`an waqit, sabaqti o`tiw imkaniyatlari ha`m basqalar ha`m na`zerde tutiladi.

Ta`lim maqsetlarinin` ilimiy tiykarda belgileniwi olardin` reallig`in ta`minleydi. Ta`limnen ko`zlengen maqsetlerdi oqitiwshi qanshelli teren` an`lap alg`an bo`lsa, tariyx oqitiw mazmuni sonshelli ideyaliq ha`m ta`rbiyalik na`tiyje beredi.

2.1. JAN`A PEDAGOGIKALIQ TEXNOLOGIYA METODLARININ` PAYDA BOLIWI HA`M OLARDAN PAYDALANIW JOLLARI.

Tariyx oqitiwdin` jetiskenli boliwida oqiwshilardin` bilimin aktivlestiriw tiyis rol` oynaydi. Sabaq ha`m sabaqtan tisqari jumislarda oqiwshilardin` bilimin aktiv boliwlig`i ju`da` ko`p faktlerge, aldın, jumis mazmuninin` ideyaliq ha`m ilimiy-na`zeriy ta`repten joqari da`rejede boliwg`a, oqitiwshinin` en` tiyis janli ha`m isenerli ta`rizde asirip bara aliwg`a ha`m bul waqiyalardi teren`rek u`yrenip aliwdin` tiyisli oqiwshilardin` tu`sinip aliwi ha`mde olarda u`yreniwge qizig`iw oyatiug`a baylanisli. Bul o`rında oqitiwshinin` oqiwshilardi jumis mazmunin o`zlestirip bariwi u`stinen qilgan qadag`alawi, Oqiwshilar u`yreniwin basqara biliwi, sonday-aq, olardin` jan`a bilimlerin o`zlestiriw ushin o`zlerine tiyis bilim ha`m ta`jriybe asiriulardan paydalana biliwi, yag`niy o`zlashtirilgen bilim ha`m iyellengen bilimlerin aktuallstiriwi ha`m tiyis a`hmiyetke iye.

Orta ta`lim ha`m orta arnawli ta`lim diziminde tariyx kursi mazmuni ju`da` bay ha`m ra`n`beren`. Tariyx kursinin` mazmuni orta ta`lim ha`m orta arnawli ta`lim diziminde oni oqitiw ha`m oqiwshilardin` u`yreniw aktivligi arqali olardin` an`ina, ta`rbiyasi ha`m sanasina ta`sir ko`rsetedi, olardin` ka`mel tabiuina ja`rdem beredi. Demek, jumistin` mazmuni orta ta`lim ha`m orta arnawli ta`lim diziminde tariyx oqitiwdin` sipatli ha`m jetiskenligin asiriw ha`mde oqiwshilardin` bilimin aktivlestiriwdin` ha`m tiykarg`i fakti bolip xizmet qiladi. Sonin` ushin, oqitiwshi bilimin aktivlestiriwge jaqsi ta`sir etiwshi ha`m uliwma oqitiwdin` jetiskenligin ta`miynlewshi metodik usil ha`m quralların tan`lawda ha`m u`yrenilip atirg`an tariyxıy materialdin` mazmunin na`zerde tutiui tiyis.

«*Texnologiya*» tu`sinigi texnik rawajlanıw sebepli ju`zege keldi ha`m (technesanaat, o`ner, pa`n; logoh-tu`sinshe, ta`limat) materiallarg`a islew beriw usillari ha`m qurallari haqqındag`i bilimler toplami degendi bildiredi.

«*Pedagogikalıq texnologiya*» so`z birligi bul inglizshe «an educational technology» - «ta`lim texnologiyasi» tu`siniginin` aniq bolmag`an awdarmasi.

«*Pedagogik texnologiya*» tushinigi aqirg'i payitlarda oqituv protsessida jannade keng tarqalib kelmekte. «*Pedagogik texnologiya*» termini birinchi ret pedagogikada XX asrdin 20-jillarida tilge alingan. Hozirgi kunda pedagogik texnologiya tushinigi turlicha korinishlarga iye (ush jumladan artiq).

Texnologiya- bul birde bir iste, san'atda h.t.b. qollaniladigan usullar toplami.

Pedagogik texnologiya- bul oqituv protsessini amalga asirildan mazmunli texnikasi esaplanadi (V.P.Bespalko).

Pedagogik texnologiya- bul oqituvda rejelestirilgan natijelerga erisuv protsessini engizuv (I.P. Volkov).

Pedagogik texnologiya- bul oqituv, ta'ribiyaliq qurallar, formalari, metodlari, usul, usullardan arnavli toplamlari ham duzilisini belgilevshi psixologiyaliq-pedagogikaliq korsetpeler jiyindisi, ol pedagogikaliq protsesstin shokemlestiruvshi metodikaliq qurallari (B.T.Lixachyov).

Hozirgi vaqitda koshilik tiyqarg'i metodikaliq innovatsiyalar oqituvdin interaktivlik usullar qollanilg'a bag'darlang'an. Tariyx panin oqituvda interaktiv metodlar ko'p vaqitlardan beri qollanilip kelmekte ham sonin menen birge hozirgi vaqitda da birden-bir zamanagoy natijeli usullardan sanaladi.

Interaktivlik oqituv – bul o'zining iske asiriliwi, oqituvshi – talaba, talaba – komp'yuter ekewinin o'z-ara qatnasida bolip o'tetug'in dialogliq gurinlesuv jag'dayinda boluv degendi anlatadi. *Interaktivlik oqituv* – adamning biluv iskerliginin amalga asiriliwinin ayriksha bir turi.

Interaktivlik usullardan anag'urim ko'p tarqalg'an ham jaqsi natijeler beretug'inlardan ishinde – «aqilg'a hujim» (mozgovoy shturm), baqs (munazara), organayzerler toltiruv, klaster, aniqlavshi soravlar, debatlar, diskussiya, sahnaliq oyin, rol oynav, sinkveyn, oyinlar, insert ham tag'i basqalar¹⁶:

Aqil hujimi- bul bir tema boyinsha erkin turde, daslep hesh sin ko'z-qarasisiz, mumkin bolganinsha ko'p sanliq ideyaliq fikirlar atap o'tuv boluv

---

¹⁶ Sultanov B., Tilegenov A., Boynazarov F. Yangi pedagogik texnologiyalar asoslari. (Interfaol darslar). Innovatsion jarayon. Toshkent-2007

esaplanadi. Bul usildin` waziypasi - az sandag`i topardin` ku`shin, ideyaliq pikirlerdi uliwmalastiriw`a ja`mlew.

Devat- onin` tiykarinda sabaqti sho`lkemlestiriwden ko`zde tutilg`an tiykarg`i maqset mashqalanin` sheshimin tabiwda oqiwshi o`zlerin, o`z pikirlerinin durislig`ina isendiriw. O`z pikirini aniq ha`m faktler menen bayan etiw, onin` ushin isenimli da`liller ha`m juwmaqlar tabiw ko`likpelerin qa`liplestiriwde debatlar o`tkeriw na`tiyjeli usil bolip esaplanadi.

*Metodikaliq ko`rsetpeler:* Devatlar temani aniqlap o`zlestiriwleri ushin oqiwshilarg`a jag`daylar jaratadi. Bunin` ushin bolsa, temani rezolyutsiya tu`rinde tu`sindiriw kerek boladi. Shinig`iwlarda jergilikli qa`nigelerden (alim, ja`miyetlik xizmetker, siyasattaniwshi, qa`nige h.t.b.) biri shaqiriladi.

*Devat o`tkeriw usillari.* Baqsli sorawlardi analitik-sintetik analiz qiliw ha`m ob`ektiv pikir ju`rgiziw ko`nlikpelerin rawajlandiriw ushin ayirim usillardan qollaniladi:

1. *Oqiwshinin` o`z pikirini erkin ayta aliwi.*
2. *O`z pikirini aniqlastiriwi.*
3. *Oqiwshilardin` pikirlerinin` aniqlig`in tekseriw.*
4. *Basqalardin` pikirini u`yreniw.*
5. *O`zinin` ha`m basqalardin` pikirlerin analiz etiw.*
6. *Mashqala (tema, sorawlar) boyinsha sheshim qabil etiw.*

Aniqlawshi sorawlar. Sorawlar arqali oqitiw protsessin basqarip bariw uqiylilig`i oqitiwshinin` metodikalik sheberliginin` a`hmiyetli komponentlerinen bolip esaplanadi. Belgili lingvist Alisa Kingtin atap o`tkenindey-ak «sanali o`y-pikir ju`rgize alatug`inlar, sanali sorawlar bere aladi». Soraw beriwdin` kommunikativlik a`hmiyetin psixologlar «Sol sorawg`a qaytarilatug`in juwaplardin` al`ternativlik jiyng`i» menen o`lsheydi. [Snetkov: 6].

Baqs (Munazara)- Bul usil ja`rdeminde oqiwshilarg`a belgili bir mashqala boyinsha toliq axborotlar jetkerip beriw, baqs ushin tan`lang`an temani oqiwshilar ayawsiz «*shturm*» qiladi ha`m maqsetli na`tiyjede mashqalag`a tiyisli bolg`an mag`liwmatlardin` ha`r ta`repleme u`yrenedi.

1. Klasstin` (auditoriyanin`) qarama-qarsi mu`yeshlerine eki plakat ilip qoyiladi. Olardin` birinshisine «raziman», ekinshisine «razi emespen» degen

soʻzlerdi jazip koyadi. Plakatlarda bazi bir temalargʻa tiyisli sorawlar boyinsha bildirilgen qarama-qarsi pikirler haʻm jaziliwi muʻmkin.

2. Sabaqti shoʻlkemlestiriw qagʻiydalari taliqlanadi.

3. Uʻyreniletugʻin mashqala boyinsha oʻz pikirine tuwri keletugʻin plakat qasina bariw haʻm zaʻruʻrli oqiwshilar miraʻt etiledi.

4. Boʻlingen oqiwshilardan oʻz koʻz-qaraslarininʻ durisligʻin tiykarlap beriwleri soraladi. Bul waqqitta bir topardan ekinshi topargʻa oʻtiw ruxsat etiledi haʻm usi taʻrizde oqiwshilardinʻ haʻmmesi temagʻa tartiladi.

5. Mashqala (tema, soraw) boyinsha pikirler bildirilgen sonʻ, oqiwshilar ishinde baqs dawaminda oʻz koʻz qarasini oʻzgartkenler de, basqa topargʻa oʻtkeriledi. Bunday jagʻdaylarda olar oʻz ornini oʻzgartiriw sebeplerin tiykarlap beriwleri ketek.

6. Qatnasiwshilardan opponentler ishinde mashqala juʻzesinen enʻ isenimli bolgʻan pikir aytqan oqiwshilardi aniqlaw soraladi. Baqs protsessinde belsendi qatnasqan ham oʻz pikirininʻ durislagʻina isendire algʻan topar bahalanadi.

*Klaster (Tuʻyin)*¹⁷. Klasterlerge boʻliw – bul pikirlewdinʻ tuʻrlisligin, uʻyrenilip atirgʻan haʻrqanday tuʻsiniklerdin oʻz-ara baylanisliligʻin, qatnasin aniqlaw uqibin rawajlandiriwdi taʻmiyn etip otiradi. Tuʻsinikler haʻrqanday waqiyalargʻa, qubilislargʻa baylanisli boliwi muʻmkin. «Klaster» soʻzi inglis tilinen awdarilgʻanda «tuʻyin», «baylanis», «buʻrtik» magʻanalargʻa tuwri keledi.

Solay etip oqitiwdinʻ janʻa pedagogikaliq texnologiya metodlari tariyx sabaqlarin oqitiwda haʻr bir talabaninʻ, oqiwshininʻ bilim aliwgʻa qushtarligʻin, tapsirmalardi orinlawda juwapkershiligini joqarilatadi, talabalardinʻ jup-juptan, toparlarga boʻlinip birge shugʻillaniwi, oqitiwshi – talaba oʻz-ara birge islesiwinde, olarda unamli sezimlar oyatadi haʻm oqiwshilardinʻ aqil-oyi menen oʻzinshe tuʻsiniwi arqili taza temani sanali tuʻrde oʻzlestiriw koʻnlikpelerin qaʻliplestiredi.

---

¹⁷ Sultanov B., Tilegenov A., Boynazarov F. Yangi pedagogik texnologiyalar asoslari. (Interfaol darslar). Innovatsion jarayon. Toshkent-2007

2.2. JOQARI OQIW ORINLARINDA GUMANITAR PA`NLERDI OQITIW PROTSESSLERININ` PEDAGOGIKALIQ TEXNOLOGIYALAR TU`RLERINEN PAYDALANILIP O`TILIWI.

Jaslarimizdin` sanasina tariyxiy tu`sinikler, tariyxiy faktler ha`m tariyxiy bilimlerde qanshelli sistemalasqan tu`rde, jana zamanago`y okitiu metodlari ha`m texnologiyalar ja`rminde jetkerip, sin`irip ha`m qa`liplestirip bayitip barsaq, sonshelli bul ko`nlikpe ha`m bilimlerde o`zlestiriwi ja`ne de jetilip, terenlesip baradi. Tariyxiy ilimlerde iyelep, o`zlestirip aliw protsessinde talabalarimizda o`tmish tariyximizg`a, tariyxiy yadnamag`a bolg`an qizig`iwshiliqta artadi. Tariyx pa`nin oqitiwde ja`ne de jetilistiriwdin` zamanago`y pedagogikalik texnologiyalarin a`meliyatta qollaniw ha`m tariyx oqitiw metodikasini teren`irek biliw ha`m ko`nlikpelerge erisiw ma`selelerin jedellestiriw bwgingi da`uirimizdin` talabina aylanbaqda.

Ataqli pedagog ha`m ilimpaz Rizouddin ibn Faxriddin o`zinin` 1902 jili «Odobu ta`lim» degen tu`rkiy tilinde jazg`an miynetinde sabaq beriw usullarinin` 14 tu`rin ko`rsetip beredi. Sonin` ishinde: Kitap, engiziw, takirarlaw, a`dep-ikramlilik, tayarlaniw, ta`jiriye ha`m jetiskenlik, mu`na`sibet, xoshametlew ha`m jaza, ta`nepis, imtixan, an`lap jetiw h.t.b. usillari. Bul usillardan diqqatqa ilayiqclarinan biri kitaptan paydalaniwdin` a`hmiyeti haqqinda toqtap o`tedi. Yag`niy «Egerde ta`lim kitaptan bolatug`in bolsa, sol kitaptin` sabaq ushin jazilg`an bolawi ha`m ta`lim aliwshinin` oni tu`sinip qabillawi ha`m bilimin o`siriwge ja`rdemesiwi kerek, qanday pa`n bolsa da, sabaqliq kitabi ayriqsha sa`wbetler, tartislar ha`m tu`sinbewshilik, qarama-qarsiliqlardi keltirip shig`armawi kerek. Egerde sabaqliqti ku`ta` qisqa tu`rde, pa`nnin` bag`dari, filosofiyasinan pariqsiz jazilsa, yamasa pa`ndi oqitiw usilinan uzaqlasqan tu`rde pa`nge tiyisli emes, aralas ta`rtipte bolsa, ol kitaptan sabaqqa tayarlaniw ushin paydalaniug`a bolmaydi» Tariyx oqitiwdin` metodikasinda ha`zirgi waqitta awizeki, ko`rgizbeli, jeke ta`rtiptegi (repetitorliq), texnikaliq qurallardan ha`m pedagogikalik texnologiyalardan paydalaniw arqali oqitiw metodlari qa`liplesken.

Oqitiw metodikasi- bul oqitiw mazmunin` ajiralmaytug`in ha`reket formasi. Biraq oqitiw metodlarin, pa`nnin` mazmuninan ajiralg`an tu`rde qaraw mu`mkin emes, sonliqtan pa`ndi oqitiw metodlari menen oqitiwdin` pedagogikalik texnologiyalarin` o`zine ta`n o`zgesheliklari boladi.

Pa`ndi *oqitiw metodi* - bul oqitiwshi menen oqiwshinin` bilimlendiriw mazmunin o`zlestiriwge qaratilg`an belgili izbe-izlikte islegen ha`reketler dizimi. Tariyx pa`nlerin oqitiw metodikasini qa`liplestiriw ha`m jetilistiriw arqali tariyx sabaqlarinin` sapasini jaqsilaw, natiyjeligine erisiw pa`nnin` maqseti ha`m waziypasina muwapiq metodlari, usillari, formalarin, optimal variantlarin, texnologiyalarin islep shig`iw ha`m paydalaniwdi talap etiledi. Pa`nlerdi oqitiw metodlari birneshe tarawlarg`a bo`linip klassifikatsiyalanadi.( Tablitsa-3.qaran`)

Sabaqti oqitiw usillari - sabaq protsessinde ta`lim ta`rbiya ha`m oqiwshilardin` jetik insan bolip rawajlaniw ta`miynleytug`in, onin` unamli na`tiyjesine erisiw, h.t.b. ilimiy teoriyalik ha`m didaktikalik na`tiyjeler kompleksini tu`siniledi. Tariyx sabaqlarinin` usillari, metodlari, formalari ha`m tu`rleri haqqinda ko`plegen pikirler bar. Solardin` ayirimlarina toqtap o`teyik.

Ilimpaz - metodist tariyxshi V.G.Kartsev tariyx oqitiw metodikasinda tariyxii oy-pikir ha`m tu`siniklerdi qa`liplestiriw usillarin 5 toparg`a bo`lip u`yreniwdi usinadi¹⁸:

- ✚ Tariyxii pikirlew ha`m tu`siniklerdi qa`liplestiriw metodlari.
- ✚ Uliwma tu`siniklerdi qa`liplestiriw metodi
- ✚ Waqit ha`m ken`islikte tariyxii rawajlaniw dialektikasini aship bahalaw metodi.
- ✚ Tariyxii zamanago`y waqiyalar menen baylanistiriw metodlari.
- ✚ Tariyxii bilimlerdi turmista ha`m a`meliyatda qollanilw metodlari.

Ilimpaz P.S. Leybengrub tariyxii oqitiwda gu`rrin`lesiw, lektsiya, bayanlaw, sa`wbetlesiw, ko`rgizbelilik, sabaqliq penen islesiw, tariyxii hu`jjetler menen

---

¹⁸ Abdulkadirov A. va boshq. Axborot texnologiyalari. T.: "Arnaprint" 2004. -15 b.

islesiw, ko`rkem a`debiyatlardan paydalaniw metodlarin atap o`tedi. Ataqli ilimpaz, tariyxshi, ko`plegen oqiqliqlar avtori P.S.Vagin metodlardin` ishinde¹⁹:

- I. Janli so`z: gu`rrin`, analiz, xarakteristika, mashqalali bayanlaw,
- II. Ko`rgizbeli metodlar,
- III. Tekstler menen islesiw metodlarinan paydalaniwdi usinis etedi.

A`lbette, bul metodlar ha`m usillar da`wir ha`m waqit imtixanlarinan o`tip, oqitiwshilardin` is ta`jiriybesinde ken` tu`rde sinap ko`rilip qollanip kelingeni edi. Ha`zirgi zamanagoy metodlardin` jetilistiriliwi ha`m texnologiyalarinin` o`siwi menen bul metod ha`m usillardin` jan`asha tu`s aliwina da gu`man joq. Oqitiw metodlarinin` ayirimlari haqqinda so`z etpekshimiz.

Tariyxiy faktlerdi, waqiyalardi ha`m qubislardin` mazmunin oqitiw ha`m u`yretiw barisinda qollanilatug`in mashqalali bayanlaw metodinan paydalaniw mu`mkin:

- ✓ *Talaba neni bilmeytug`in edi, oni qalay biliwi kerek?*
- ✓ *Bul ma`selege mu`na`sebeti basqashama?*
- ✓ *Pikirge qarsi pikirin aytiwi kerekpe?*
- ✓ *Juwmag`inda nege erisiwi kerek?*

Pa`n mug`allimi bul sorawlarg`a duris juwapti tabiwda talabalarg`a temani tu`sindiriw, oqitiw barisinda ja`rdemlesedi. Bul metodtin` waziypasi tariyxiy qubislardi u`yreniw, waqiyalardin`, protsesslerdin` mazmunin aship beriwdin` barisinda belgili bir mashqalag`a talabanin` o`z jeke mu`na`sebetin, pikirin bildiriwge uqibin osiriw, olardin` tiykarinda qanday nizamlar jatatug`inlig`in, qanday qubilislar menen baylanislig`in aniqlawdan ibarat.

Bir qatar faktlerdin` mazmunin tu`sindirip sabaq temasin bayanlaw barisinda, oni toqtatip, Sizler ne menen tanistin`izlar, qubilis penen be yamasa mazmundi ashiw menen be?- dep mashqalali soraw qoyiladi. Tapsirmanini orinlap bariwda talaba erkin pikirlewge u`yrenip, o`z betinshe tariyxiy qubilislar

---

¹⁹ Sadiev A. Maktabda tarix bilmlarining hozirgi ahvoli va uni o`kitishni milliy asosda qurish. T. 1993.

xaqqında mu`na`sebetin bildiriwi mumkin. Bunday jan`a oqitiw usilinan paydalaniw belgili natiyjelerin beriwi so`zsiz. Ja`ne de talabalar qosimsha neni bilip aliwi kerek? Bul metodta mug`allim tariyxiiy qubilislar, waqiyalar, o`zgerisler, mashqalalardin` sheshiliwi ma`selesine, onin` mazmunin ashiwg`a itibardi ku`sheytiwi kerek.

Tariyx pa`nlerin oqitiw barisinda talabalardin` o`z betinshe pikirlewin o`siriw ushin to`mendegi usillardan paydalansa boladi:

Analiz usili: O`z betinshe pikirlew barisinda yadin`izdag`i waqiyani sostav bo`leklerge bo`lin`iz, basli belgilerdi, qarama-qarsi ta`replerdi ajiratip shig`arin`iz, oni ajiratiw ushin sxema formasinda sizip, bir ta`repine unamli, ekinshi ta`repine unamsiz qubilislar, ma`selelerdi jazip analiz islenedi.

Sintez usili: Talaba pikirlegende biletug`in waqiyalardin` basli belgilerin biriktirip, ha`r qiyli ta`repleri arasindag`i baylanisti, qarama-qarsiliqlardi aniqalaydi.

3. *Salastiriw usilinda:* belgili faktlerdi jan`a faktler menen salistiradi, uqsasliq ha`m ayirmashiliq belgilerin tabiwg`a ha`reket etedi. Bul usillarda qollaniw ushin to`mendegi tablitsani paydalanamiz.

Jaslarimizdin` qa`biletine qarap do`retiwshilik iskerligin o`siriw, tariyxiiy pa`nlerdi oqitiw barisinda o`zinin` jaqsi na`tiyjesin beretug`in *da`sturiy metodlarinan* esaplanatugin: *lektsiya, a`meliy, seminar* sabaqlarinin` da birneshe tu`rleri bar. Misali: Lektsiyalardan: mag`liwmatli, mashkalali, ko`rgizbeli, binarli, kirisiw, tematikaliq, vizualli, akademiyaq, interaktiv, sholiw lektsiyalarin atap o`tsek boladi. Sonday-aq talabalarg`a sabaqtan tisqari o`z betinshe jumis, esse, referat, tariyxiiy xronika ha`m baska da jeke tapsirmalar ha`m temalardi qa`biletine qarap usiniw, bunday islerge qatnasatug`in oqiwshilardi barqulla xoshametlep bariw kerek. O`z betinshe islew talaba ha`m oqiwshilardi g`a`rezsiz erkin pikirlewge, do`retiwshilikke bag`dar aliwina, bilimlerde aliwg`a umtiliwshilig`in ha`m qa`biletin o`siriwge ja`rdemlesedi.

G`a`rezsizlik jillarinda jan`a da`wir talabina sa`ykes keletug`in, ta`lim standartlarina muwapiq sabaqliqlardi jaziw, baspadan shig`ariw islerine u`lken

a`himiyyet berildi. Tariyx pa`ni boyinsha mektepler, litseyler, kolledjler ha`m joqari oqiw orinlari ushin jan`a sabaqliqlar, oqiw qollanbalari, metodikaliq qollanbalar baspadan shig`arilip oqiwshilar ha`m talabalarg`a jetkerildi. Tariyx pa`nlerinen sabaqliqlar jaziw ha`m basip shig`ariw, oni ken` tu`rde paydalaniw, ilimpazlardan, oqitiwshilardan u`lken juwapkershilikti talap etedi.

Tariyx sabag`inin` mazmunin jetilisiriw, jaqsilaw, sapali oqitiw ushin a`lbette jaqsi sabaqliqtin`, kitaplardin`, baspa shig`armalarinin` a`himiyyeti ja`nede artip baradi. Tariyx oqitiw metodikasinda sabaqliqlar ha`m baspa tekstler menen islew metodina u`lken a`himiyyet beriledi. Pa`ndi oqitiw usilların ja`nede jetilistirip bariw ushin sabaqliqlar, tariyxiiy-ilimiy maqala, a`debiyatlarg`a bolg`an talap ha`zirgi ku`nimizde de artip barmaqta. Oqiw orinlarında tariyxiiy a`debiyatlardan paydalaniw arqali *sabaqqa tayarlaniw* pedagoglardin` en` a`himiyyetli waziypasi ha`m minneti ²⁰.

Tariyx mug`allimlari sabaqqa tayarlaniwdi sabaqliq penen tanisiwdan baslawi, pa`ni boyinsha standartlar, pa`n bag`darlamasi, is da`stu`ri, kalendar`-tematikaliq rejesi, a`sirese sabaqlig`i, metodikaliq qollanbalari boliwi sha`rt. Ja`nede, tariyxiiy a`debiyatlar, ilimiy maqalalar, oqiw metodikaliq ko`rsetpeler ha`m ha`r bir temag`a tiyisli ko`rgizbeli qurallarınan paydalaniwi kerek. Keyin barliq jiynalg`an materialların uliwmalastirip sabaqqa tayarlanadi. Jan`a zaman talabına sa`ykes keletug`in milliy o`zgesheliklerimizdi o`zinde sa`wlelendirip sabaqliqlar, oqiw qollanbaların tayarlaw isi qizg`in ju`rgizilmekte. Ha`zirgi ku`nde buring`i da`wirde jazilg`an sabaqliqlardin` ornına zamanago`y kadrlardi tayarlawda jan`a standartlarg`a sa`ykes keletug`in, tariyx pa`ni boyinsha sabaqliqlar do`retilip atir.

Sabaqliq – mug`allimnin` sabaqqa tayarlaniwindag`i en` a`himiyyetli quralı bolip esaplanadi. Sabaqliq qanshelli jaqsi jazilsa pa`nnen o`tiletug`in sabaqta ha`r tu`rli metodlardan paydalaniwg`a sonshelli ken` jol ashiladi. Sabaqliq oqiw

---

²⁰ Sultanov B., Tilegenov A., Boynazarov F. Yangi pedagogik texnologiyalar asoslari. (Interfaol darslar). Innovatsion jarayon. Toshkent-2007

orinlarin` oqitiwshi, pedagog ha`m talabalari, oqiwshilarina bilimlendiriw isindegi bag`darlawshi tiykarg`i normativ hu`jjet bolip tabiladi. Onda pa`nnin` bag`darlamasına muwapiq ha`r bir sabaqta o`tileug`in temanin` mazmuni, maqseti ha`m waziypalari, didaktikalıq talaplar ha`m izertlewshi, ta`jiriybeli oqitiwshilardin`, ilimiy izertlewlerinin` juwmaqlari o`zinin` sa`wlesin tapqan. Sonliqtanda mug`allimler sabaqliqtan paydalaniw arqali o`tileug`in temanin` ideyasın, bag`darin` aniqlaydi, teksti menen tanisadi, mazmunin` u`yrenip shig`adi. Sabaqliqtan paydalaniw barisında oqitiwshilar to`mendegilerge itibar beredi ²¹:

- ✚ Ma`selenin`, temanin` metodikalıq tiykarlari;
- ✚ U`yreniwdin` didaktikalıq maqsetleri;
- ✚ Materiallardin` logikalik, du`zilisi ha`m metodikalıq qayta isleniwi;
- ✚ Oqiw diziminde tariyx predmetinde sol temanin` orni;

Sabaqliqta oqiwshilar ushin jas o`zgesheligine, tu`siniksiz bolg`an, jan`a mag`liwmatlardin` temani u`yreniwdegi o`zgesheligi.

Mine sonnan keyin oqitiwshi o`zine kerekli sabaq temasın u`yrenip shig`iw barisında onin` mazmunin` aship beriw ushin tayarlanadi. Bunnan son`g`i etapta: sabaqliqtag`i temag`a tiyisli materiallardı analizlep, neler berilgen, qalay berilgen, bular nege qaratilg`an, ne ushin olay, basqasha emes, nelerdi paydalaniw kerek, onin` mag`liwmatlari jetkiliklime? - degen sorawlarg`a juwap tabamiz. Bular sabaqtin` maqsetin` aniqlawg`a ja`rdemlesedi.

Solay etip sabaqtin` maqsetin` temanin` jobasi, sabaq materiali negizinde aniqlaw ushin:

1. Temanin` yadrosi, ideyalari, kerekli tu`siniklerin` paydalanip analizlew tiykarında teksttegi materialg`a sa`ykes keletug`in maqsetlerdi ayirim-ayirim bo`leklerge bo`liw.

---

²¹ Sa`diev A., Toshpulatov T., Gaffarov Ya.. Tarix o`qitish metodikasi. Toshkent, 1993-yil.

2. Temag`a muwapiq teksttin` baspalari menen baylanislig`in aniqlaw. Analizlengen materiallardan onin` maqsetke muwapiqlig`in ayirip, uliwmalastirip jaziw. Tariyx sabaqliqlarina tayarlaniw barisinda oqitiwshilar tema boyinsha tu`sindiriw, bayanlaw ushin oqiwliqtag`i materialdi jaqsi o`zlestirip, o`zinin` sanasina sin`dirip aliwi sha`rt. Awizeki bayanlawda oqitiwshinin` so`z sheberligi, bilimi, ta`jiriybesi u`lken a`xmiyetke iye.

Sabaqliqta material belgili izbe izlikte, logikaliq baylanista bolip bayanlanadi. Oqitiwshinin` teksti tu`siniwi menen sabaqliqtag`i logikaliq baylanis, oni tu`sindiriw arasinda o`zgeshelik bolatug`ini so`zsiz. Temadag`i tu`sinikler oni tu`sindirip beriw menen baylanisli, faktler aniq ideyalar toliq temanin` mazmuni toliq ashiliwi za`rur.

Tariyx pa`nin oqitiw barisinda mug`allimnin` sabaqtag`i kirisiw so`zinde:

1. Buring`i o`tilgen tema menen jan`a temani bayanistiriwi.
2. Temanin` a`hmiyetin atap o`tip, oni u`yreniwdegi maqsetin bayanliwi.
3. Jan`a materialdi oqiwshilar qollaniwi ushin mug`allim emotsionalliq tayarliqti qa`liplestire biliwi, diqqatin o`zine qaratiwi sha`rt.
4. Bunin` ushin bolsa mug`allimler tariyx sabag`inda bayanlaw barisinda bir a`himiyetli faktke, tariyxiy waqiyag`a, ma`selege, mashqalag`a, protsesske, qubilisqa ayirim tariyxiy shaxstin` o`mirine ha`m basqalarg`a itibarin qarata biliwi kerek.

Oqiwshilarg`a tu`sindiriletug`in mag`liwmatlar qisqa, tu`sinikli ha`m mazmunli, o`zine tartarliqtay bolip beriledi. Geypara waqitlari sabaqqa tayarlaniw barisinda qosimsha materiallar, misallar, faktlerdi aship beriwge tuwra keledi. Onin` ushin oqiwshilardin` tayarliq da`rejesi, bilimi, qizig`iwshilig`i, konkret oqiw situatsiyasi esapqa alinadi. Ha`tteki oqitiwshinin` jeke eruditsiyasi, tayarlig`i, metodikaliq usilinin` rolide sheshiwshi boladi. Sonin` sebebinnen ha`r bir oqitiwshi tariyx pa`ninin` sabag`ina tayarliq ko`riwdin` ratsional, sinalg`an, na`tiyje beretug`in formalarinan paydalaniwi za`rur. Biraq oqitiwshi sabaq tekstine yamasa sabaqti tu`sindiriwde qollanatug`in qosimsha misallar ha`m materiallardi keltiriwde ayirim qiyinshiliqlarda ushiraydi:

1. Tariyxiy qubilislardın` a`hmiyetin tu`siniw kerek;
2. Oqiwliqta ku`ta` toliq tu`rde faktler ha`m tu`sinikler bolmawi;
3. Tili ha`m leksikaliq jaqtan qiyin boliwi.

Bilimlendiriw barisinda, sonin` ishinde tariyx sabaqlarin oqitiwda metodlar ha`m usillarin ken` turde paydalaniw protsesinde aldin ala sabaqti rejelestiriw u`lken a`hmiyetke iye. Bul bag`darda oqitiwshi sabaqtin` formasi, metodi ha`m quralların tan`laydi, belgili bilim, ko`nlikpeler ha`m ta`rbiyalar beredi. Oqiw predmetinin` mazmunindag`i temalar, dereklerdi u`yreniw, materiallar jiynap ha`m u`yrenip shig`adi. Jaslarimizg`a bilim ha`m ko`nlikpeler beriw menen qatar oqiwshilardin` bilimın qadag`alaw ha`m bahalaw islerinde reyting dizimi amelge asiriladi. Tariyx pa`ninen sabaq beriw ha`m oqitiwdi na`tiyjeli a`melge asiriw ushin reyting qoyiwda to`mendegi sha`rtlerge tiykarlaniwi kerek:

1. Tariyxiy dereklerdi analizlew, ha`diyselerdin` ma`nisi, belgilerine sholiw islew.
2. Tariyxiy ha`diyselerdin` geografiyaliq ornin, kartadan ko`rsetiw.
3. Tariyxiy da`liyler, protseslerdi shaxslardin` isin bahalap, analizlep beriw.
4. Waqiyalardi ha`m ha`diyselerdi qiyaslap salistiriw.
5. Tariyxiy materialdi awizeki, jazba izshillik penen bayanlaw, obrazli ta`riyplep beriw.
6. Reje - konspekt, temani tiyisli uliwmalastiriw, qosimsha material paydalanip biliw.
7. Tariyxiy waqiya mazmunına tiyisli lektsiya yamasa jazba istin` jobasin du`zip bariw.
8. Lektsiya kitaptan mag`liwmat aliw, referat tayarlap biliwi, tariyxiy shig`armanin` mazmunin u`yreniw, basqa derekler menen islep biliwi kerek.

Joqarida ko`rsetilgen ha`r bir oqitiw metodi ha`m usillarin paydalaniwdin` waziypalari o`z-ara baylanista a`melge asiriladi ha`m onin` na`tiyjeliligine erisiw, birinshiden oqitiwshig`a, ekinshiden oqiwshilarg`a ha`m u`shinshiden oqiw-metodikaliq islerin oqiw orınlarında kewildegidey sho`lkemlestiriwge baylanisli boladi.

III-BAP: Tariyx sabaqlarinin` o`tiliwinde pedagogikaliq texnologiyalardan paydalaniw.

O`zbekstan Respublikasi milliy g`a`rezsizligine eriskennen keyingi birinshi ku`nnen baslap en` a`hmiyetli waziypalardin` biri xaliq bilimlendiriw dizimin tu`pkilikli reformalaw ma`selesi ku`n ta`rtibine qoyildi.

Bul mashqalag`a Prezidentimiz Islam Karimovtin` shig`armalari, bayanatlari, shig`ip so`ylegen so`zleri, tariyxshi ilimpazlar menen sa`wbetlesiwlerinde ku`ta` a`hmiyetli ma`sele retinde joqari baha berilip, paydali pikirler aytilg`an edi. Tiykarg`i waziypa jan`a da`wir talaplarina sa`ykes sapali ha`m joqari da`rejeli bilim beriw, oqitiw arqali jaslarimizg`a tariyx pa`nlerinen teren` bilim beriw ha`m oqitiwdin` sapasin jaqsilaw, keleshek jaslarimizdi jetik insan etip ta`rbiyalaw, a`sirese bul pa`ndi oqitiwdin` metodikasi ha`m texnologiyalarin bunnan bilayda jetilistiriw bolip esaplanadi.

Tariyx pa`nlerin oqitiwdin` metodikasi ha`m jan`a pedagogikaliq texnologiyasinin` *tiykarg`i waziypalarin* uliwmalastirilg`an tu`rde to`mendegishe bayan etiw mumkin ²²:

- Tariyx pa`nin oqitiwdi jetilistiriwdin` zamanago`y texnologiyalarin qollaniw, metodikasin teren` irek biliw ha`m ko`nlikpelerge erisiw,

- Tariyx pa`nlerin oqitiwda tariyxliylik, ob`ektivlik, ilimiylik printsipleri, xaqiyqatliqti ashiw ha`m analizlew usillaridan paydalaniw;

- Oqiw protsessin texnologiyalastiriwda didaktik ma`selelerdi belgilew,

Tariyx pa`nlerin oqitiwda interaktiv, mashqalali oqitiw, oyin, modellestiriw texnologiyalari, komp`yuterlestiriw, ma`limleme-xabarlandiriw qurallaridan ken` tu`rde paydalaniwdi amelge asiriw h.t.b.

---

²² Toshpo`latov T., G`afforov, Ya. Tarix o`qitish metodikasi. T., «Universitet» 2002.

3.1. TARIYXIY PA`NLERDI OQITIWDA JAN`A PEDAGOGIKALIQ TEXNOLOGIYALARDI PAYDALANIW METODLARI.

Tariyx sabaqlarinin` sapasin jaqsilaw ha`m onin` na`tiyjeligine erisiwde pedagogikalik texnologiyani ken` tu`rde qollaniwdin` ko`p jillar dawaminda o`zine ta`n bolg`an ta`jiriybesi, metodlari ha`m texnologiyasi islep shig`ilip, ta`lim-ta`rbiya jumislarinda na`tiyjesin bermekte. Jan`a pedtexnologiyalardi ken` tu`rde qollaniw, oqiw protsesine engiziwdin` teoriyalik ha`m a`meliy ma`selelerin islep shig`iwda ilimpazlardan B.P. Bepal`ko, M.Klarin, V.Slastenin, M.O.Ochilov, N.Saydaxmedov, K.Zaripov h.t.b. o`zlerinin` ilimiy miynetlerinde bayanlap bergen edi ²³. Solardin` miynetlerine su`yengen halda pedagogikalik texnologiyalardi tariyx sabaqlarin sho`lkemlestiriwdin` ayirim metodlarina toqtap o`tpekshimiz. Unamli na`tiyjelerge erisiwdin` birden-bir formasi tariyx sabag`inda oqiwshilarg`a bilim ha`m ko`nlikpeler beriledi. Basqa pa`nler qatari tariyx sabaqlarinda ja`miyetimizde bolip atirg`an o`zgerisler, tariyxii waqiyalar, rawajlaniw protsessleri belgili faktler, bag`darlama, sabaqliq, ilim, pa`n, ma`deniyat, ekonomika , siyasat, ideyalar tiykarinda tu`sindiriledi.

Ha`zirgi da`wirde sabaqtin` o`nimdarlig`i, sapasin o`siriw, belgili na`tiyjelerge erisiw ushin zamanago`y pedagogikalik ha`m informatsiyalik texnologiyalardan, pedagogika pa`ninin`, tariyx oqitiw metodikasinin` en` optimal, qolay metodlarinan paydalanip barmaqtamiz. Tariyx oqitiw texnologiyasi ha`m metodlarinda da`sturiy oqitiw menen qatar, mashqalali oqitiw, interaktiv, differentsial, modulli, h.t.b. texnologiya, usillardan ken`nen paydalaniw za`ru`r. A`sirese tariyx sabaqlarin modellestiriw, mashqalali oqitiw, kritikaliq pikirlewdi payda etiw, oyin texnologiyalari usillarin qollaniw a`himiyetli.

---

²³ Sadiev A. Maktabda tarix bilmlarining hozirgi ahvoli va uni o`kitishni milliy asosda qurish. T., 1993.

Ha`zirgi waqitta bilimlendiriw protsesslerin komp`yuterlestiriw, onnan sabaqta, ta`rbiya islerinde, oqiwshilardin` bilimin qadag`alaw, o`zin-o`zi tekseriwde paydalaniw mu`mkin. Ta`lim, bilimlendiriw protsesinde jan`a pedagogikaliq texnologiyalardin` roli ha`m a`hmiyeti ja`nede artip baradi. Oqitiwshilar o`z na`wbetinde sabaq o`tiw usillarini jetilistirip, ha`r bir iske do`retiwshilik penen qarap, pedagogikaliq sheberligin turaqli o`sirip bariwi kerek. Sonliqtan da tariyx pa`ni oqitiwshilari o`zleri o`tetug`in toparlarda oqiw protsesini modellestiriw, jobalastiriwi, onin` na`tiyjelerin sabaq o`tiwge engiziwi talap etilmekte. Ko`plegen oqitiwshilardin` ta`jiriybelerinen paydalanip, onin` menen tanisqan tu`rde oqiw protsesinde to`mendegilerge itibar beriw kerek.

Ha`zirgi zamang`a muwapiq bilimlendiriwde en` a`hmiyetli talaplardan biri ha`r bir sabaqta tan`lap aling`an temaning` ilimiy negizleniwi bolip esaplanadi. Yag`niy temaning` ko`lemin sabaqta qoyilatug`in maqset ha`mde oqiwshilardin` imkaniyatlarini esapqa alg`an tu`rde belgilew, onin` quramalilig`in aniqlaw, o`tilgen tema menen baylanistiriw, oqiwshilarg`a beriletug`in tapsirma ha`m o`z betinshe islerdin` izbe-izligini aniqlaw, sabaqta kerek bolatug`in qurallardi, u`skenelerdi belgilew ha`m oni ko`beytiw, qosimsha pedtexnologiyalardan paydalaniw za`rur. Sonin` ushinda talabalarg`a «O`zbekstan tariyxi», «Qaraqalpaqstan tariyxi», «Jaxan tariyxi» «Watan tuyg`isi» pa`nlerinen sabaq beriw barisinda paydalaniw ushin to`mendegilerge diqqatti awdariw kerek ²⁴:

- mug`allimnin` oqiw materiallarini imkaniyatlaridan toliq paydalaniwi.
- ha`r bir temaning` ma`nisi, bilimlendiriw ha`m ta`rbiyalik imkaniyatlarini aship beriw.
- Jeke, jup bolip, ha`m toparlarga bo`linip islewdi qalay sho`lkemlestiriwdi aldin- ala rejelestiriw.
- belgili maqset tiykarinda oqiwshilardin` aqiliy rawajlanishi, du`n`yag`a ko`z-qaraslarini ken`eytiwge imkaniyat jaratiw.

---

²⁴ Sultanov B., Tilegenov A., Boynazarov F. Yangi pedagogik texnologiyalar asoslari. (Interfaol darslar). Innovatsion jarayon. Toshkent-2007

- materiallardı u`yreniwge onın basındag`i bo`liminde temag`a qizig`iwshiliq oyatiw.

- gu`rrin` dawamında tema boyınsha oqiwshilardin` qanday bilimge iye ekenligin aniqlaw.

- oqiwshilardin` juwapların ta`riyplew, za`ru`r bolsa oni toliqtiriw.

- ornı kelgende mashqalalı sorawlar qoyiw arqalı oqiwshilarda temani u`yreniw ha`m izleniwshilikke bag`dar berip biliw.

- oqiw, u`yreniw, taliqlaw ushin temalardı usinis etiw.

- oqiwshilardin` o`z betinshe islewi ushin sharayat qa`liplestiriw arqalı u`yreniletug`in tema menen baylanisli mashqalalarg`a o`zinin` mu`na`sebetlerin bildiriw.

Oqiw materialın ha`r ta`repleme u`yreniw, analizlep, ta`rbiyalıq ma`nısın bahalaw arqalı, oqiw jobasına, bag`darlamasına, kalendar tematikalıq jobasına ha`r bir sabaqta a`mel qiliwi kerek. Tariyxıy pa`nlerdi oqitiw protsesinde jan`a ta`lim texnologiyaların paydalaniw ushin ha`r bir da`wirge tiyisli pa`n bag`darlaması ha`m standartınin` mazmunı, pa`nnin` tiykarların oqiwshilarg`a u`yretiwdin` maqsetin ha`m waziypasın belgileydi.

Tariyxıy pa`nlerdi ha`zirgi zaman talabına muwapiq oqitiw ku`ta` kuramalı bolıp, ha`r bir pedagogqa u`lken juwapkershilik ju`kleydi. Sebebi, jan`a pedtexnologiyadan paydalaniw arqalı jeke adamdı, jas o`spirimdi o`z betinshe pikir ju`rgiziwge, erkin pikirlew arqalı do`retiwshilikke de u`yretedi. Ha`r bir sabaqta ta`limnin` anıq maqseti belgileniwi, pa`n bag`darlamasında ko`rsetilgen temanın` oqitiliwi boyınsha qanday usıldan paydlaniwi kerekligin mug`allım ta`jiriyesine qaray aniqlap aliwi sha`rt.

Oqitiw barısında mug`allım tek g`ana za`rurli mag`liwmatlardı tan`lap aliwi sabaqlıqtan o`nimli paydalaniwi, ha`r temag`a tiyisli bolg`an ma`selelerdi ken` tu`rde bayan etiwı ha`m oqiwshilardin` o`zlestiriw qa`biletine sa`ykes halda pa`n boyınsha onın` mazmunın tu`siniwine ja`rdem beriwi kerek. Ha`r qanday pa`n basqışpa-basqış rawajlanıp baradı, onın` mazmunı ta`lim standartları menen pa`n bag`darlamalarında, oqiwliqta o`z sa`wlesin tabadı.

3.2. JAN'A PEDAGOGIKALIQ TEXNOLOGIYALAR USILINDA TARIYX PA`NLERIN O`TIWDI JOBALASTIRIW.

Keyingi jillarda oqitiwdin` jan`a texnologiyasidan paydalaniv oqiw protsessin jetilistiriw ushin zamanago`y oqitiw usilarin sabaq oqitiwg`a engiziw ma`selesine u`lken a`hmiyet berildi. Bunda tariyxiylik ha`m izshillik printsiplerine a`mel etiw ayriqsha atap o`tileti. «O`zbekstan tariyxi», «Ja`ha`n tariyxi» pa`nlerinen sabaq beriw protsesinde mug`allimler ha`r bir temag`a do`retiwshilik penen jandasiw arqali aldin`g`i pedagogikalik texnologiyalardin` elementlerinen paydalanip, da`sturiy emes usillardan gu`rrin`, disput, so`ylesiw, ertekler, oyinlar, sayaxat, do`n`gelek bolip otirip sa`wbetlesiwlerdi sho`lkemlestirse boladi. Misali:

*A`yyemgi du`n`ya tariyxina* tiyisli mag`liwmatlardi oqitiwdin` barisinda to`mendegiler esapqa aliniwi kerek:

1. Tariyxiy da`wirdegi waqiti ha`m ken`isligi.

2. Ha`r bir temada tu`sinikler, obrazlar, qubislardi oqiwshilarg`a jetkeriwde izbe-izlikti, tariyxiylik, ilimiylik, a`piwayiliq ha`m tu`siniklerdin` aniq boliw.

3. Tariyxti u`yrenip atirg`anlardin` jaslardin` pikirlew o`zgesheligi, sog`an baylanisli konkretlik, aniqliq, emotsiyaliq qabil etiw esapqa aliwi kerekligi.

Misali: Mektep oqiwshilarina tema tu`sindirip, bayanlap beriw barisinda tariyxiy ha`diyselerdin` geografialik ornin aniqlaw, kartadan ko`rsetiw, awizeki tu`sinik bergende obrazli ta`rizde ta`riyplew menen qatar ko`birek su`wretler, illyustratsiyalardan, aplikatsiya, miynet qurallarinin` u`lgilerin ko`rsetiw kerek. Ha`tteki komp`yuterler bolsa su`wretli materiallardi ko`rsetip o`tken maqul.

A`yyemgi da`wir tariyxin u`yreniw barisinda oqiwshilarg`a sol waqitlardi ko`z aldina elesletiw ushin to`mendegi ma`selelerdi birgelikte talqilaw

1. Adam ha`m onin` o`miri barqulla o`zgerislerge ushirayma?

2. Adam o`zinin` turmishin o`zgertiw, ha`m tirishilik etiw ushin miynet etiw kerekpe?

Adam ottan paydalaniwinda nege eristi. Bul og`an ne berdi?

U`y haywanlarin qolg`a u`yretiwine baylanisli o`zgerisler qanday?

3. Adamnin` barliq miynet kurallari, ha`mme sem`ya uriwg`a, qa`wimge tiyisli boldima?

4. A`yyemgi du`n`ya adamlarinin` o`mir su`riwinde tabiy sharayit u`lken sheshiwshi a`hmiyetke iye.

5. Olar aldin tayar aziq awqatlardi ta`biyattan toplag`an bolsa keyin o`zleri o`ndire baslaydi.

6. Texnikanin` rawajlaniwi ku`ta` a`ste-aqirinliq penen ju`zege shiqli. Ha`mme isler, miynet etiwdi, qol ku`shi menen a`piwayi orinlanip, ha`tteki juz min` jilliqlarg`a shekem sozildi.

Bul mag`liwmatlar, da`liyller qanday derekler arqali u`yreniledi - degen mashqalali soraw payda boladi. Oqiwshilarg`a bular ko`binese materialliq ha`m awiz eki, qoljazba derekleri arqali u`yreniliwin uqtiradi. Sonliqtanda bul sorawlarg`a juwap beriwde materialliq ha`m qoljazbalar derek ekenligine mug`allimler bir neshe da`liyller tabiwi kerek.

Alg`ashqi ja`ma`a`t du`ziminin` gezektegi temalari:

Misali: Kelteminar ma`deniyati, Tazabag`jap, Xorezmde A`mirabad ma`deniyati, A`yyemgi Baktriya, Sog`diana Chust ma`deniyati h.t.b. atap o`tiwge boladi. Bul temalardi u`yreniw ha`m oqitiw barisinda sabaqtin` *interaktiv usillarin* ken` tu`rde paydalaniwg`a boladi. Atap aytqanda topar oqiwshilari 3-5 ten 5 toparg`a bo`linedi. Temanin` uliwma teksti 5 bo`limge bo`linip, ha`r bo`legi bir kishi toparg`a beriledi. Kitaptag`i temanin` teksti toparlar ta`repinen birgelikte oqip u`yreniledi. Keyin ha`r topar o`zleri u`yrenen tekstin` mazmunin gezek penen so`ylep beredi ha`m tiyisli bahalar menen xoshametlenedi.

Sabaqtin` keyingi etabinda tema boyinsha toparlar arasinda toliqtiriwshilardin` da pikirlerin tin`lasa boladi. Ayriqsha atap o`tsek «A`miwda`r`yanin` to`mengi alabindag`i Kelteminar ma`deniyati» - temasi boyinsha to`mendegi sorawlarg`a juwaplar tabiw tapsirmasi beriledi:

1. Ne sebepten ha`m kim ta`repinen Kelteminar ma`deniyati tu`sinigi payda

boldi?

2. Kelteminar ma`deniyatining izleri qaysi jerlerden tabilg`an ha`m izertlengen?

3. S.Tolstov Kelteminar ma`deniyatiga qanday jan`aliqlar kirgizdi?

4. Bul ma`deniyatning gu`lal idislaridagi o`zgeshelikni atap o`tin`?

5. Kelteminarlilar negizgi xojaliq tarmag`inda ne menen shug`illang`an?

A`yyemgi da`wir tariyxining ja`ne bir a`hmiyetli ma`selesi ma`deniy rawajlanish basqishlarini aniqlash ushuni sabaqta talabalar o`zleri biyg`arez juvmaq islep, to`mendegi sorawlarga juvab berishi kerak:

1. A`yyemgi adamlarning barliq diqqat itibari o`miri ushuni, aqiqat – awqat tabii ushuni gu`res, o`zlarining miynet qurallarini yetilishiga qaratiladi.

2. So`ylewdin` qalplashi ha`m rawajlanishi, birinchi diniy tushiniklarning payda bolishi ha`m ko`rkem o`nerdini` dastlabki ko`rinishi payda boladi.

A`yyemgi ko`rkem-o`ner an`shilik, baliqshilikqa tiykarlanib payda boldi.

Mine usi taqillettegi ma`deniyatning tamirlarini oqitish tushindirib, oqitishlariga uqtirib berishi *3x3 metodi* qollaniladi. Talabalar 3 toparg`a bo`lingen tushurde to`mendegi sorawlarga juvab berishi:

1. A`yyemgi adamlar qanday dinge ha`m nelerga isengen?

2. A`yyemgi adamlarning suvretlew o`neri ulgileri qaysi jerlerden tabilg`an?

3. Bul suvretlerde neler sa`wlelendirilgen ha`m ma`nisleri qanday? degen sorawlarga juvab izlep, har topardan tayar bolg`an oqitishlardan sorawga juvablar alinadi. Keyin olarning juvablarini` durisnadirisligi`ni analizlenib, oqitish tashrepi`ni reyting ballari qoyiladi.

Bul sabaqning ja`nede qiziq bolib o`tishi ushuni «A`yyemgi dun`ya tariyxi»na baylanisli bolg`an «Moziydan sado» jurnalida 2001-jilda basilg`an E.Rtveladzenin` «O`zbekstanda qadimgi mamleketshilikning payda bolishi ha`m rawajlanishi» B.Turgunovning «Dolvarzintepa-Kushan saltanatining poytaxti» degen maqalalar ha`m suvretli materiallardan paydalansa kuta`orinli bolari edi. Ja`ne de A.Asqarovning «Wzbekiston xududidagi eng qadimgi shahar» maqalasi menen tanisha boladi.

Tariyx sabaqlarining na`tiyjeligine erisish ha`m ha`zirgi zamon texnologiyalari negizinde oni sho`lkemlestirish ushin *interaktiv usullar* ken`nen qollaniwi, atap aytqanda «*bilemen*», «*bilgim keledi*», «*bilip aldim*» usuli ku`ta` a`hmiyetli. Bunin` ushin klass oqiwshilari to`rt toparg`a bo`linedi, ha`r bir toparg`a komanda atijaziladi, oqiwshilar o`zleri tan`laydi. Keyin doskani u`shke bo`lemiz, «*Bilemen*», «*Bilgim keledi*», «*Bilip aldim*» dep jaziladi. Tema «Arab baskinshilarina qarsi xaliq ha`reketi». Usi temaning` jobasi boyinsha oqitiwshi awiz eki bayanlap bolg`annan keyin, oni bekkemlew maqsetinde qanday tu`sinikke iye ekenligin soraydi. Oqiwshilar ta`repinen bayanlap bergenerler «*Bilemen*» bo`limine, keyin «*Bilgim keledi*», «*Bilip aldim*» degen soraw juwaplar klass taxtasina jaziladi. Usi waqit arasinda oqiwshilardin`, aktivligi asirilib, ha`mmesi toliq qatnasadi, onin` ha`reketi, pikir bildiriwleri sheklenbeydi.

Oqitiwshi sabaq-barisinda ja`ne nelerdi bilgisi keletug`ini xaqqinda qayta-qayta sorap baradi. Bilip alg`an oqiwshilar belsendilik ko`rsetkenlerdin` juwaplari xoshametlenip bahalaniwi da a`hmiyetli.

Mektep oqiwshilari ushinda 5-11 klasslar «O`zbekstan tariyxi» sabaqliqlari da oqitiwda ken`nen qollanilib atir. Misal retinde XIX a`sirdin` ekinshi yarimi XX a`sirdin` basina shekemgi tariyxiy da`wirlerdi u`yrenetug`in 8 klasslarga arnalg`an «O`zbekstan tariyxi» oqiwlig`inin` ayirim o`zgesheliklerine toqtap, belgili temada ha`zirgi zamon texnologiyalarinan paydalaniw usillari boyinsha pikir ju`rgizeyik.

Xalkimiz tariyxi biybaha betlerinen esaplang`an ha`m «O`zbekstan tariyxi»nin` 8 klass sabaqliqlarindag`i §32 degi «*1916-jilg`i milliy azatliq ha`reketi ha`m onin` bastiriliwi*» temasin alip qarayiq:

*Sabaqtin` maqseti:* 1916-jilg`i milliy azatliq ha`reketi tuwrali oqiwshilarga mag`liwmat beriw arqali jaslarda Watan suyiwshilik, sadiqliq ha`m patriotliq sezimlerin ta`rbiyalaw bolip esaplanadi. Sabaq barisinda onin` rejesinde to`mendegi waziypalardi a`melge asiradi:

1. 1916-jili Milliy azatliq ha`reketinin` kelip shig`iwi sebepleri?

2. Ma`rdika`rliqqa aliw tuwrali 1916- jili 25-iyun`dag`i pa`rmanin` ma`nisi ha`m dizimge aliwdin` baslaniwi.

3. 1916-jilg`i qozg`alan`nin` baslaniwi ha`m onin` ayawsiz bastiriliwi.

4. Oqiwshilarg`a xaliq ha`reketinin` bolip o`tken orinlarin, milliy qaharmanlarinin` erliklerine hu`rmet oyatiw ha`m Watanin suyiwsilikke u`yretiw.

5. Qozg`alan`nin` keyingi awhalin tu`sindiriw.

Sabaqti qurallandiriw:

Sabaqliq, tariyxiy so`zlik, «O`zbekstannin` tariyxiy tulg`alari al`bomi», tablitsa, suwretler. qollanilatug`in interaktiv metodlar: gu`rrin`, soraw-juwap, test, klaster, «Sirli sandiqsha», ko`plegen qartochkalar. Oqiwshilarg`a to`mendegi sorawlar jiynag`i jazilip tarqatiladi:

1. Milliy azatliq ha`reketinin` baslaniw sebebi?

2. Nege milliy azatliq dep ataladi, onin` qozg`alan`nan ayirmashilig`i?

3. Ma`rdikarliqqa aliwg`a baylanisli a`dalatsizliq ha`m naraziliq sebebi?

4. Xaliq naraziliq ha`reketi qashan ha`m qaysi jerde baslanadi?

O`zgesheliklerin tu`sindirin`.

5. Jizzax qozg`alan`i qashan ha`m qaysi jerlerde baslanadi, basshilari kimler?

6. Bul qozg`alan`lardi bastiriwg`a qanday ku`shler jiberiledi?

7. Qozg`alan`nin` jen`ilip qaliwina ha`m qatnasiwsilardin` jawizlarsha jazalaniwina da`liyller keltirin`.

Milliy azatliq ha`reketi tuwrali ayirim faktler, sa`nelerden toplang`an to`mendegi xronologiyaliq tablitsa auditoriya taxtasina ildirilip qoyiladi.

Bul faktlerden paydalang`an halda usi tema boyinsha oqiwshilardi kishi toparlarg`a bo`lip to`mendegi sorawlarg`a juwaplar beriw usinis etiledi:

1. 1916 jilg`i qozg`alan`lar shejiresin du`zin`, (qashan, qaysi jerde bolip o`tkenligi haqqinda)?

2. Milliy azatliq ha`reketinde qatnasqan shaxslar ha`m jolbasshilardin` dizimin islew.

3. Patsha Rossiyasi ta`repinen qozg`alang`a qarsi ha`reket etken a`skeriy ku`shler ha`m olardin` basshilari.

4. Ma`rdikarliqqa aliw boyinsha 1916 jilg`i 25-iyundegi patsha pa`rmaninin` ma`nisi.

5. Qozg`alan`nin` jen`iliw sebepleri ha`m tariyxiy a`hmiyetin tariyplew. Tariyx sabaqlarinda talabalardin` do`retiwshiligin ja`nede asiriw ushin a`meliy sabaqlar ushin kerelikli materiallar tayarlaw ha`m pa`n boyinsha en` quramali bolip esaplang`an temalardi alip, olardi pedagogikaliq texnologiya negizinde o`tiwge ha`reket etiledi. Bunda tiykarg`i maqset bul:

1. Talabalarda erkin, do`retiwshilik, logikaliq pikirlew o`tkeriledi.
2. Mashqalali situatsiyag`a a`meliy ha`m turmisliq tapsirmalar orinlanadi.
3. Barliq talabalar belsendilikke u`yretiledi.

Sonin` menen qatar seminar, a`meliy sabaqlarda, barqulla oqitiwshi to`mendegi ma`selelerge ko`birek a`hmiyet beredi:

-Individuallastiriw,

-Kishi toparlarg`a bo`liw,

-Talabalardin` jekkeliklerin esapqa aliw,

-Oqitiw ha`m u`yreniw barisinda demokratiyaliq ortalig`i qalplestiriw,

-O`z-ara baylanis, ba`sekilesiw, birge islesiw, debatlar sho`lkemlestiriw usillaridan paydalaniwi kerek.

**«Etnologiya» pa`ninen** «Avstraliya ha`m Okeaniya xaliqlari Etnologiyasi» temasinan «Avstraliyag`a sayaxat» oyin texnologiyasin o`tkeriw boyinsha stsenariy: Etnologiya pa`ninen bul oyin sabag`in o`tkeriw ushin oqitiwshi o`tken sabaq aqirinda yamasa sabaq baslanardan aldin oqiwshilarg`a kerelikli a`debiyatlar dizimin usinadi. Sabaq baslang`annan son` oqitiwshi materik tariyxi haqqinda, onin` atamasi, geografiyaliq jaylasiwi boyinsha qisqasha mag`liwmat berip o`tedi ha`m ekspeditsiyanin` qanday maqsette o`tkeriliwi, oni qalay sho`lkemlestiriw haqqinda o`z pikirini usinadi (10-minut).

Topar talabalari eki ekspeditsiya toparina ha`r birinde 10 talabanin` qatnasiwi menen bo`linedi. Olar aldina qoyilatug`in tiykarg`i ma`sele:

— *Avstraliya Etnologiyasin u`yreniw;*

— *Okeaniya Etnologiyasin u`yreniw;*

Topar talabalarinan 5 talabasi ekspertler waziypasin atqaradi ha`m ekspeditsiyada qatnaspaydi. Olar ekspeditsiyanin` juwmaqlari boyinsha o`z pikirlerin aytadi, yag`niy ekspeditsiya o`z maqsetine jete aldima, olar ta`repinen toplang`an mag`liwmatlar Avstraliya ha`m Okeaniya etnologiyasin u`yreniwde jetkilikli materiallar toplay aldima? usi haqqinda o`z pikirlerin beredi, biraq bahalamaydi.

QATNASIWSHILAR: 25-26 talaba

— *«Ekspeditsiya baslig`i»*

— *Korabl` «Shturman» i*

— *Ekspeditsiya «Biolog» i*

— *Ekspeditsiya «Tariyxshi» si*

— *Ekspeditsiya «Etnograf» i*

— *Ekspeditsiya «Xudojnik» i*

— *Ekspeditsiya «Filolog» i*

— *Ekspeditsiya «Antropolog» i*

— *Ekspeditsiya «Geograf» i*

— *Ekspeditsiya «Jaziwshi» si*

Espeditsiyani sho`lkemlestiriw: (tema boyinsha qoyilatug`in ma`seleler ha`m waziypalar 20-minut)

— Ekspeditsiya baslig`i ta`repinen ekspeditsiyada qatnasiwshi ag`zalarina-talabalarg`a qoyilip atirg`an ma`selelerdi duris bo`listirip beriwi ha`m toplang`an materiallardi maqsetli tu`rde jetkerip bere aliwi;

— Sabaqda talaba- «shturman» keme kursin ta`miynleydi, materike qaysi ta`repten ha`m ne maqsetde su`zip bariw qolay ekenligin aniqlaydi;

— talaba- «biolog» materiktin` faunasi ha`m florasi haqqinda mag`liwmat toplawi;

— talaba- «tariyxshi» materiktin` tariyxi, payda boliwi, etnogenezi ha`m etnik tariyxi, basqinshiliq urislari h.t.b. mag`liwmatlar toplaydi;

— talaba- «Etnograf» materikte jasawshi jergilikli xaliqlardin` jasaw ta`rizi, o`zine ta`n bolg`an milliy qasiyetleri, u`rp-a`detleri, milliy da`stu`rleri,

dini ha`m dini qatnasiqlari, sem`ya ha`m neke qatnasiqlari haqqida mag`liwmatlar toplaydi;

— talaba- «Xudojnik» ta`repien materik haqqida o`z tu`siniklerin, sezimlerin su`wretin saliw waziypasi qoyiladi;

— talaba- «Filolog» materikde jasawshi xaliqlardin` lingvistikaliq klassifikatsiyasin u`yreniw ha`m qaysi tiller tuwisi menen baylanisinin` bar ekenin aniqlaw;

— talaba- «Antropolog» materikde jasawshi xaliqlardin` antropologiyaliq klassifikatsiyasin u`yreniw ha`m olardin` rassasin aniqlaw;

— talaba- «Geograf» materiktin` geografiyaliq jaylasiwin u`yreniw arqali tabiiy sharayatina baha beriw, etnografiyaliq oblastlarin aniqlaw waziypasi ju`klenedi;

— talaba- «jaziwshi» u`yrenilip atirg`an materik haqqida qanday maqalalar, tezisler jazilg`anlig`i, ilimiy miynetler, monografiyalar, oqiwliq ha`m oqiw qollanbalarda mag`liwmatlar berilgenligin, sonin` menen birge bul materikte ju`rgizilgen ekspeditsiyalar haqqida mag`liwmatlardi u`yrenedi.

Ekspeditsiya dawaminda u`yrenilgen ma`seleler ha`m toplanilg`an materiallar boyinsha pikir almasiqlar boladi. Ha`r-bir ekspeditsiya ag`zasinin`-talabanin` erkin ha`reket etiw, o`z pikirini bildire aliwi mag`liwmatlardi duris toplaw ha`m jetkerip beriw, belgilengen waqittan shig`ip ketbewi esapqa alinadi.

*Ekspeditsiya juwmag`i:* Ekspeditsiyanin` ha`r bir ag`zasi-talabalar o`zlerine berilgen waziypalar boyinsha pikirlerin aytadi (qoyilg`an ma`seleler boyinsha mag`liwmatlardi bayan etiwge uliwma topar ushin 12-minut beriledi). Son` ekspeditsiya baslig`i o`zinin` juwmaqlawshi pikirlerin beredi ha`r bir ekspeditsiya ag`zasi boyinsha o`zinin` pikirini bildiredi, olardin` ekspeditsiya dawamindag`i iskerligin aytip o`tedi. Avstraliya ha`m Okeaniya etnologiyasi boyinsha toplanilg`an materiallardi jiyaydi ha`m ekspertlerge usinadi (ha`r bir ekspeditsiya basshisina 6-minut waqit beriledi).

*Ekspert komissiyasi juumag`i:* Ekspert-talabalar Avstraliya ha`m Okeaniya etnologiyasin u`yreniw boyinsha berilgen ekspeditsiya materiallarin u`yrenedi ha`m o`zlerinin` juwmaqlawshi pikir ha`m usinislarin bildiredi (8-minut). Ekspert-talabalar «*Insert*» tablitsasin toltiradi.

*Pa`n oqitiwshisi:* eki topardin` ekspeditsiya juwmaqlarin tin`laydi, ekspert-talabalar pikiri ha`m usinislarin esapqa aladi ha`m juwmaq shig`aradi. Ekspeditsiyada qatnasiwshilar-talabalardin` qoyilg`an waziyanin` qay da`rejede oring`anlig`i haqqinda o`z pikirin bildiredi (6-minut). Eger ekspeditsiya qatnasiwshilari ta`repinen qoyilg`an tapsirma o`zinin` maqsetine jetken bolsa qatnasiwshi-talabalardin` ha`r-biri jeke bahalanadi.

Tariyximizdi bu`gingi ku`n ko`z-qarasi menen na`zer salip, alding`i is ta`jiriybelerdi u`yrenip, jan`a pedagogikalik texnologiya, jan`asha oqitiw usilların u`yreniw ha`m jetilistiriw oqitiwshi tariyxshilar aldindag`i en` a`xmiyetli waziypa bolip atir. Bunin` ushin bolsa mug`allimler tariyx sabag`ında bayanlaw barisında bir a`hmiyetli faktke, tariyxıy waqiyag`a, ma`selege, mashqalag`a, protsesske, qubilisqa ayirim tariyxıy shaxstin` o`mirine ha`m basqalarg`a itibarin qarata biliwi kerek.

Oqiwshilarg`a tu`sindiriletug`ın mag`liwmatlar qisqa, tu`sinikli ha`m mazmunli, o`zine tartarliqtay bolip beriliwi kerek. Geypara waqitlari sabaqqa tayarlanıw barisında qosımsha materiallar, misallar, faktlerdi ashıp beriwge tuwra keledi. Onin` ushin oqiwshilardin` tayarlıq da`rejesi, bilimi, qizig`iwshilig`i, konkret oqiw situatsiyasi esapqa alinadi. Ha`tteki oqitiwshinin` jeke eruditsiyasi, tayarlıg`i, metodikalik usilinin` rolide sheshiwshi boladi. Sonin` sebebinnen ha`r bir oqitiwshi tariyx pa`ninin` sabag`ına tayarlıq ko`riwdin` ratsional, sinalg`an, na`tiyje beretug`ın formalarinan paydalaniwi za`ru`r.

3.3. TARIYX PA`NLERIN OQITIWDA INFORMATSIYALIQ TEKNOLOGIYALARDAN PAYDALANIWDIN` A`HMIYETI HA`M ONIN` NA`TIYJELILIGI.

Respublikamiz Prezidenti Islam Karimov Oliy Majlustin` XIV sessiyasinda 1997 jil «Jan`a sabaqliqlardi zamanago`y pedagogikaliq ha`m informatsiyaliq texnologiyalardi o`z waqtinda ta`miynlewdi qadag`alawimiz za`ru`r» ligin ayriqsha atap o`tken edi. Bu`gin ilimpazlar ha`m oqitiwshilarimiz alding`i pedagogikaliq ha`m informatsiyaliq texnologiyalardan paydalanip sabaqlar o`tiw menen qatar oni turmisqa asirmaqta. XXI a`sirde informatsiyaliq texnologiyalar tez pa`tler menen rawajlanip atir.

O`zbekstan Respublikasi hu`kimeti ha`m Bilimlendiriw ministrliqi bul bag`darda ko`plegen qararlar qabil etip, informatsiyaliq texnologiya boyinsha oqiw metodikaliq qollanbalar ha`m bag`darlamalar do`retildi. O`zbekstan Respublikasinin` Ministrlar kabineti 2001-jil 23-mayda «2001-2005 jillarinda komp`yuter ha`m informatsiyaliq texnologiyalardin` bag`darlamalarin islep shig`ariwdi sho`lkemlestiriw ilajlari ha`m Internet informatsiya, diziminen ken`tu`rde paydalaniw tuwrali» qarari qabillandi. 2002-jil 6-iyunda «Komp`yuterlestiriwdi rawajlandiriw ha`m kommunikatsiya, informatsiyaliq texnologiyalardi turmisqa engiziw ilajlari» haqqinda qarari u`lken a`hmiyetke iye boldi. Bilimlendiriw dizimin reformalaw bilim beriwdin` da`rejesin, metodlari ha`m informatsiyaliq texnologiyalar, oqiwshilarg`a bilim ta`lim-ta`rbiya beriwdin` sapasin jaqsilawg`a u`lken ta`sir etedi. Informatsiyaliq texnologiyalardi oqiw protsesine bilimlendiriwdi basqariw ha`m ilimiy izertlew islerine engiziw za`rur. Informatsiyaliq texnologiyalardi engiziw araliqtan oqitiwdin` qa`liplesiwine alip keldi ha`m bilimlendiriw diziminde bir qansha finans qa`rejetlerin u`nemlewge mu`mkinshilik payda boldi. Bunday ha`reket ko`plegen rawajlang`an ellerdin` ta`jiriybesinde sinap ko`rilgen bolip araliq oqitiw texnologiyasin paydalaniw arqali bilimlendiriwge jumsalatusug`in qa`rejetlerdin` mug`dari 30-60% to`menletilgen ha`m u`nemlendi.

Informatsiyaliq-kommunikatsiyaliq texnologiya ja`rdeminde studentler, oqitiwshilar ha`m ilimiy xizmetkerler xaliq-araliq informatsiyaliq resurslardag`i

oqiw, ilimiy, metodikalik materiallardi du`n`ya ju`zi kitapxanalarindag`i elektron resurs ha`m kataloglardan paydalaniw mu`mkinshiligin aladi. Bu`gingi ku`nde O`zbekstandag`i ilimiy - texnikaliq mekemeler, kitapxanalar, informatsiyaliq-ma`limleme oraylarinda da ko`plegen dereklerden paydalaniwina boladi. Oqiw diziminde araliqtan (distantsiyadan) oqitiw, araliqtan bilimlendiriwdin` negizleri islep shig`ilip atir. Usi maqsetlerde araliqtan oqitiw ushin elektron-konferentsiyalar, virtual-laboratoriya, stendler sho`lkemles-tirilmekte. Solay etip u`zliksiz bilimlendiriwdin` ken`isligi ha`m basqishlarina o`zgerisler engizilmekte.

Informatsiyaliq texnologiya²⁵ - adamlar ta`repien za`ru`r bolg`an mag`liwmatlar ha`m oni analizley otirip belgili bir maqsetlerdi sheshiwde qollaniladi. Materialliq texnologiyada materialliq resurs ha`m zatlar islep shiqsan` informatsiyaliq texnologiyada - mag`liwmatlar ha`m onin` resurslarina iye bolamiz. Informatsiyaliq texnologiya tu`sinigi-belgili bir ob`ekt ushin, protseslerge arnalg`an jan`a sapadag`i informatsiyalardi jiynaw, qayta islew ha`m o`tkeriwdin` qural ha`m metodlari protsesinin` jiynag`i desek qa`telespeymiz. Misali: Studentke bilim aliw ushin kerekli oqiw materialin ha`r tu`rli usillar menen jetkeriledi, kitap, lektsiya, oqiw, konsul`tatsiya, seminar sabag`i, elektron oqiwliqti komp`yuter ja`rdeminde x.t.b. Biraq ku`tiletug`in natiyje, oni qabillawda ha`m paydalaniwda emespe. Egerde biz komp`yuter informatsiyasinin` texnologiyasinan tekseriw isi, diplom isi, kurs, bakalavr jumis, magistr dissertatsiyasi ushin ko`birek derekler tawip paydalansaq onin` sapasida jaqsilanadi. A`lbette bul tariyx pa`nine de tiyisli.

Jan`a informatsiyaliq texnologiya ja`miyetimizdegi informatsiyaliq, resurslardan paydalaniwdin` en` a`hmiyetli tarmag`i bolip esaplanadi. Onin` rawajlaniwinda ha`r bir adamnin` jeke komp`yuterlerden paydalaniwi en` basli waziypa bolip bunda telekommunikatsiyaliq qurallar da qollaniladi. Komp`ter xizmetinen paydalanip ha`zir jan`a texnologiyalardi qollaniw imkaniyati payda

---

²⁵ Xakimov O. «O`zbekiston tarixi» internette – Moziydan sado. 2004.

bolmaqta. Sebebi komp`yuterlerdin` imkaniyatidan paydalanip oqiwshilar bilim da`rejesin asiriw ko`nlikpe ha`m uqiyliliklar aliwi ushin toliq tu`rde jag`daylar do`retilip atir.

Komp`yuterlerdegi jaylastirilg`an tariyxii mag`liwmat, hu`jjet, karta, derek, shaxs ha`m waqiyandin` su`wretin ko`riw arqali oqiwshilardin` bilimlari ja`nede ken`eyedi.

Komp`yuterdin` texnikaliq imkaniyatidan esapqa alip tariyx pa`ninen bilim beriwdi joybarlaw isleri to`mendegilerdi o`z ishine aladi:

1. Oqiw materialin bayanlaw.
2. Ha`r tu`rli mag`liwmatlardi aliw, olardi u`yrenip, analizlew arqali bilim, ko`nlikpe ha`m uqiyliliqti qadag`alaw.
3. Tapsirmalar, tariyxii nizamliqlar, ha`diyseler, protsessler ha`m jag`daylardin` mazmunin modellestiriw.
4. Sabaq materiallarin u`yreniwdi sho`lkemlestiriw
5. O`z betinshe bilim aliw ushin za`ru`r pedagogikalik sha`rt-sha`rayatlar qa`liplestiriw.
6. Ja`rdemshi bag`darlama negizinde islew.

Oqiw sabaqlarinda komp`yuterden paydalanip joybarlaw eki tu`rge bo`linedi:

1. Komp`yuter texnologiyalari ja`rdeminde bag`darlama tiykarinda paydalaniw. Misali, bilimin tekseriw, ko`nlikpelerin u`yreniw, olardi jeke u`yreniw, toparlarg`a bo`lip u`yreniw.

2. Oqiwshinin` diqqatin, este saqlaw qa`biliyetin bekkemlew, tariyxii protsesslerdi salistirip u`yreniwge bag`darlaw, bilim aliw barisinda ma`lim jetiskenliklerin xoshamettlewdi a`melge asiradi.

Pa`nlerdi oqitiwda texnologiyaliq qatnas islew arqali Ma`mleketlik ta`lim standartlari ha`m bag`darlama talaplari tiykarinda bilim beriwde qadag`alaw ju`rgiziledi. Reyting diziminin` a`meliyatqa engizilip bariwi onin` baslamasi bolip qaldi. Mine, usunday, sha`rtlerdi orinlawda a`lbette komp`yuter texnologiyalari onin` modellestiriw sistemalarin qollaw oqitiwshinin` miynetin jen`illestirip, bilimlendiriwde joqari na`tiyjelerge erisiwge boladi.

Komp`yuterlerde modellestiriv dizimi oqitiwshinin` ornin baspasa da ba`lkim onin` imkaniyatlarin ja`nede ken`eytedi. Sebebi komp`yuter pedagogikaliq dizimnin` bir elementi bolip, oqitiw protsessinde materialdi tanistiradi, pa`nnin` mazmunin aship beriw, u`yreniw, studentler alg`an bilimler ha`m ko`nlikpelerin bahalawda qollaniladi.

Oqiw orinlarinda komp`yuterler arqali²⁶ :

- u`yreniletug`in pa`n boyinsha mag`liwmatlardin` ku`ta` ko`plegen tu`rleri saqlanadi.
- oqitiw protsessinde ta`biy halg`a jaqin bolg`an intellektualliq formasi bar ekenligi
- formula, su`wret, grafika ha`m mul`timediya ja`rdeminde dawislar ha`m grafikadan paydalaniw
- differentsiyalasqan reyting-tekstler ja`rdeminde oqitiwshinin` bilimlerin tekseriw
- oqitiw materiallari boyinsha talabalar bilimin uliwma bahalaw ha`m tekseriw
- oqitiw na`tiyjelerin statistikaliq qayta islew, analizlew.

Bunnan tisqari komp`yuter ja`rdeminde reyting-test dizimi arqali studentlerdin` belgili predmet boyinsha bilimin ha`r ta`repleme tekseriwge imkaniyat payda boladi. Ha`r bir talaba ushin testlerdi tapsirip, o`zlestiriv barisin biliwine ja`rdemlesedi.

Bizge ma`lim bolg`aninday ta`lim - ta`rbiya protsessi o`zinde u`sh o`z-ara baylanis u`shlikte - ta`lim, ta`rbiya ha`m shaxstin` rawajlaniw ko`rsetedi. Bul u`shlikti ta`lim protsessine ten`dey engiziw modellesken texnologiyani qollawda a`hmiyetli. Pedagogikaliq protsesslerdi joybarlastiriv, proektlew din` printsipleri sipatinda modellestiriv, proektlew ha`m konstruktsiyalaw isleri a`melge asiriliwi kerek. Sonin` ushinda tariyx pa`nlerin oqitiwda ha`zirgi zamanago`y texnologiyalarda bul usillardi ken` tu`rde qolaniw o`zinin` na`tiyjesin beredi.

---

²⁶ Abdiqadirov A. O`quv jarayonida komp`yuter texnologiyalarini qo`llash va uning muammolari. Ta`lim va tarbiya jurnali. 2000. №1-2

Ta'lim - ta'rbiya diziminde ha'm ilimiy - izertlewde informatsiyaliq texnologiyalar ha'm internetten ken` turde paydalaniw jumislari uzliksiz bilimlendiriw dizimine engizilip barilmaqta. Egerde burinlari student bilim izlep orayliq yamasa shet ellerge baratug`in bolsa, endi bilimler, informatsiyalar jaslarin` jasap atirg`an orinlarina jetkerilip atir. Qa`legen waqitta, qa`legen oqiw orninan, qa`legen pa`ni, professor oqitiwshisinin` lektsiyasi, sabag`inan o`zine kerikli bilim, mag`liwmatlardi u`yindegi komp`yuteri ja`rdeminde aliwina sharayat qa`liplese. Alg`an bilimi, pa`ninen o`zinin` reyting balin alip, imtixanin tapsiriwi, oqiw ornin pitkerip hu`jjet aliwina boladi.

Jaslarimiz tariyx pa`nin u`yreniw barisinda da ma`limleme texnologiyalari, internet, elektron pochta ha'm kitapxanalardin` xizmetinen belsendilik penen paydalaniw kerek. Ha`zir en` birinshi mag`liwmatlar deregi internetten alinadi. Biz ma`limleme texnologiyalari ishinde internet sistemasina ha`zir ko`birek itibar berilip atirg`anin bilemiz. A`sirese talaba jaslarimiz internetten o`zine kerikli mag`liwmatlardi alip paydalanadi. Ayirim statistik mag`liwmatlarga qarag`anda 60% jaslar internetke kirip, o`zlerinin` sabaqlari ushin materiallardi tabiw ushin paydalanadi. Za`ru`r mag`liwmatlardi izlep tabiw ushin paydalaniwshilar bir emes, ko`plegen saytlarga kiriwine tuwri keledi. Ja`ne bir na`rse, talabalar saytlardi ko`rip, tanisip bariwi ushin, ayirim waqitlari ilimge tiyisli bolmag`an, bizin` a`dep-ikramlilig`imizg`a, turmis qa`lpimizge jat bolg`an, shet tillerde jazilg`an mag`liwmatlar bolip qaladi. A`sirese reklama, jeke xarakterdegi, kerek emes na`rseler bolsa waqti biykarg`a ketedi.

Internetten paydalaniw talaba jaslarimiz ushin do`retiwshilikti, o`z betinshe islewdi, ja`nede rawajlandirip baradi. Misali, tariyx pa`ninen, a`sirese O`zbekstan tariyxinan jan`a saytlar ashildi. Mektep oqiwshilari, joqari ha'm orta arnawli oqiw orinlari talabalari, professor-oqitiwshilar internetten o`nimli paydalaniw kerek. Jaslarimizdin` internetten paydalaniwinda qoyilg`an maqseti, qizig`iwshilig`i, du`n`yag`a ko`z-qarasi ha'm jeke o`zine baylanisli.

Usi maqsetlerdi orinlaw ushin oqiw orni kitapxanasi, informatsiya - resurs orayinda araliqtan oqiw ushin jeterli sharayitlar boladi. A`sirese barliq qa`niygelik

pa`nlerinen elektron oqiqliqlar, kompak-disklerde, elektron a`debiyatlar qori, onin` elektron kataloglari, virtual informatsiyalar jiynag`in qaliplestiriv kerek. Ha`r bir oqiw orninda pa`nler boyinsha temalarg`a joqari oqiw orinlarin birlestiredi ha`m solarg`a baylanisli oqiw fil`mleri, sidi diskalar , mul`timediya x.t.b. toplanadi.

Tariyx pa`nleri boyinsha Internet diziminde to`mendegi informatsiya dereklerin paydalaniw mu`mkin:

www.uz

www.ziyonet.uz

www.kitob.uz

www.fikr.uz

www.arxiv.uz

www.google.uz

www.ramler.ru

Informatsiyaliq texnologiyalar arqali *oqitiwdin` o`zgesheliklari* ta`lim mazmunin ta`rtipke saliwdan ibarat bolip, onda bar bolg`an mag`liwmatlardan paydalaniw kerek. Ja`nede oni o`z betinshe ha`m erkin tu`rde metodlardi tan`lap aliw, ma`mleketlik standartlar ko`leminde oqiwshilar iskerligin arttiriwg`a ja`rdem beriwine erisiw za`ru`r²⁷.

Tariyx pa`ni maqseti ha`m og`an bolg`an ku`ndelikli talaplardin` o`sip bariwi zamanimizdin` rawajlaniwi bag`darinda qa`liplesip atir. Tariyx oqitiw barisinda biz oqiwshilarimizdi pikirlew, oy - o`risin o`siriv ha`m sol tariyx waqiyalarin analizlew, material negizinde juwmaq islew, uliwmalastirip o`zlestiriv, o`z betinshe derekler menen islesip biliwdi u`yretiw en` a`hmiyetli maqsetimiz bolip esaplanadi. Usi maqsette biz tariyx pa`nin oqitiw metodlarin, usillarin, pedtexnologiyalarin ja`nede jetilistirip bariwimiz kerek. Bu`gingi ku`nde mektepler, litseyler ha`m joqari oqiw orinlarinda tariyxii pa`nlerdi oqitiwdin` texnologiyalari, metodlari, komp`ter texnologiyalarinan paydalaniw arqali sabaq beriw pedagoglardin` en` a`hmiyetli waziypasi bolip qaladi.

---

²⁷ Abdiqadirov A. O`quv jarayonida komp`yuter texnologiyalarini qo`llash va uning muammolari. Ta`lim va tarbiya jurnali. 2000.y. №1-2

J U W M A Q L A W

Son`g`i waqtlari Respublikamizdin bilimlendiriw sistemasini tarawinda da jan`adan jan`a innovatsiyaliq o`zgerisler ju`z berip atirg`anlig`in, jan`a usillardin` payda bolivini aniq ko`riwge boladi. Ilimiy texnikaliq rawajlaniv XX a`sir aqirina kelip tek g`ana ko`plep islep shig`ariw tarawlarin texnologiyalastirivg`a sebep bolip qalmay, ba`lkim ma`deniyat tarawina, gumanitar bilimlar tarawlarina da kirip keldi.

«*Texnologiya*» tu`sinigi texnik rawajlaniv sebepli ju`zege keldi ha`m (texne-sanaat, o`ner, pa`n; logoh-tu`sinshe, ta`limat) materiallarga islew beriv usillari ha`m qurallari haqqindag`i bilimlar toplami degendi bildiredi.

«*Pedagogikaliq texnologiya*» so`z birligi bul inglizshe «*an educational technology*» - «*ta`lim texnologiyasi*» tu`siniginin` aniq bolmag`an awdarmasi. «*Pedagogik texnologiya*» tu`sinigi aqirg`i payitlarda oqitiw protsessinde ja`nede ken`irek tarqalip kelmekte. «*Pedagogik texnologiya*» termini birinshi ret pedagogikada XX a`sirdin` 20-jillarinda tilge aling`an. Ha`zirgi ku`nde pedagogik texnologiya tu`sinigi tu`rlishe ko`rinislerge iye (u`sh ju`zden artiq).

Texnologiya- bul birde bir iste, sanaatda h.t.b. qollanilatug`in usillar toplami ²⁸.

Pedagogik texnologiya- bul oqiw protsessini a`melge asirivdin` mazmunli texnikasi esaplanadi (V.P.Bespalko).

Pedagogik texnologiya- bul oqitiwda rejelestirilgen na`tijjelerga erisiv protsessini engiziv (I.P. Volkov).

Pedagogik texnologiya- bul oqitiw, ta`rbiyaliq qurallar, formalari, metodlari, usil, usillardin` arnavli toplamlari ha`m du`zilisini belgilewshi psixologiyaliq-pedagogikaliq ko`rsetpeler jiyindisi, ol pedagogikaliq protsesstin` sho`lkemlestirivshi metodikaliq qurali (B.T.Lixachyov).

Ha`zirgi waqitta ko`pshilik tiyqarg`i metodikaliq innovatsiyalar oqitiwdin` interaktivlik usillarini qollanivg`a bag`darlang`an. Tariyx pa`nin oqitiwda

---

²⁸ Abdukadirov A. va boshq. Axborot texnologiyalari. T.: "Arnaprint" 2004. -15 b.

interaktiv metodlar ko'p vaqitlardan beri qollanilip kelmekte ha'm sonin` menen birge ha'zirgi waqitta da birden-bir zamanago`y natijeli usillardan sanaladi.

*Interaktivlik oqitiw*²⁹ – bul o`zining iske asiriliwi, oqitiwshi – talaba, talaba – komp`yuter ekewinin` o`z-ara qatnasinda bolip o`tetug`in dialogliq gu`rrin`lesiw jag`dayinda boliw degendi an`latadi. *Interaktivlik oqitiw* – adamnin` biliw iskerliginin` a`melge asiriliwinin` ayriksha bir tu`ri.

Interaktivlik usillardin` anag`urlim ko'p tarqalg`an ha'm jaqsi natijeler beretug`inlardin` ishinde – «aqilg`a hu`jim» (mozgovoy shturm), baqs (munazara), organayzerler toltiriw, klaster, aniqlawshi sorawlar, debatlar, diskussiya, sahnaliq oyin, rol` oynaw, sinkveyn, oyinlar, insert ha'm tag`i basqalar³⁰.

*Aqil hu`jimi*- bul bir tema boyinsha erkin tu`rde, da`slep hesh sin ko`z-qarasisiz, mu`mkin bolg`aninsha ko'p sanliq ideyaliq pikirler atap o`tiw bolip esaplanadi. Bul usildin` waziypasi - az sandag`i topardin` ku`shin, ideyaliq pikirlerdi uliwmalastiriwg`a ja`mlew.

Devat- onin` tiykarinda sabaqti sho`lkemlestiriwden ko`zde tutilg`an tiykarg`i maqset mashqalanin` sheshimin tabiwda oqiwshi o`zlerin, o`z pikirlerinin` durislig`ina isendiriw. O`z pikirini aniq ha'm faktler menen bayan etiw, onin` ushin isenimli da`liller ha'm juwmaqlar tabiw ko`likpelerin qa`liplestiriwde debatlar o`tkeriw na`tijeli usil bolip esaplanadi.

*Metodikaliq ko`rsetpeler*: Devatlar temani aniqlap o`zlestiriwleri ushin oqiwshilarg`a jag`daylar jaratadi. Bunin` ushin bolsa, temani rezolyutsiya tu`rinde tu`sindiriw kerek boladi. Shinig`iwlarda jergilikli qa`nigelerden (alim, ja`miyetlik xizmetker, siyasattaniwshi, qa`nige h.t.b.) biri shaqiriladi.

*Devat o`tkeriw usillari*. Baqsli sorawlardi analitik-sintetik analiz qiliw ha'm ob`ektiv pikir ju`rgiziw ko`nlikpelerin rawajlandiriw ushin ayirim usillardan qollaniladi:

---

²⁹ Суворова Н. Интерактивное обучение: новые подходы. Москва, 2001

³⁰ Ангеловский К. Инновации и учителя. Москва, «Просвещение», 1991.

7. Oqiwshinin` o`z pikirin erkin ayta aliwi.
7. O`z pikirin aniqlastiriwi.
8. Oqiwshilardin` pikirlerinin` aniqlig`in tekseriw.
9. Basqalardin` pikirin u`yreniw.
10. O`zinin` ha`m basqalardin` pikirlerin analiz etiw.
11. Mashqala (tema, sorawlar) boyinsha sheshim qabil etiw.

Aniqlawshi sorawlar. Sorawlar arqali oqitiw protsessin basqarip bariw uqiylilig`i oqitiwshinin` metodikalig` sheberliginin` a`hmiyetli komponentlerinen bolip esaplanadi. Belgili lingvist Alisa Kingtin atap o`tkenindey-ak «sanali o`y-pikir ju`rgize alatug`inlar, sanali sorawlar bere aladi». Soraw beriwdin` kommunikativlik a`hmiyetin psixologlar «Sol sorawg`a qaytarilatug`in juwaplardin` al`ternativlik jiynag`i» menen o`lsheydi.

Baqs (Munazara)- Bul usil ja`rdeminde oqiwshilarg`a belgili bir mashqala boyinsha toliq axborotlar jetkerip beriw, baqs ushin tan`lang`an temani oqiwshilar ayawsiz «*shturm*» qiladi ha`m maqsetli na`tiyjede mashqalag`a tiyisli bolg`an mag`liwmatlardi ha`r ta`repleme u`yrenedi.

1. Klasstin` (auditoriyanin`) qarama-qarsi mu`yeshlerine eki plakat ilip qoyiladi. Olardin` birinshisine «raziman», ekinshisine «razi emespen» degen so`zlerdi jazip koyadi. Plakatlarda bazi bir temalarg`a tiyisli sorawlar boyinsha bildirilgen qarama-qarsi pikirler ha`m jaziliwi mu`mkin.

2. Sabaqti sho`lkemlestiriw qag`iydalari taliqlanadi.

3. U`yreniletug`in mashqala boyinsha o`z pikirine tuwri keletug`in plakat qasina bariw ha`m za`ru`rli oqiwshilar mira`t etiledi.

4. Bo`lingen oqiwshilardan o`z ko`z-qaraslarinin` durislig`in tiykarlap beriwleri soraladi. Bul waqqitta bir topardan ekinshi toparg`a o`tiw ruxsat etiledi ha`m usi ta`rizde oqiwshilardin` ha`mmesi temag`a tartiladi.

5. Mashqala (tema, soraw) boyinsha pikirler bildirilgen son`, oqiwshilar ishinde baqs dawaminda o`z ko`z qarasini o`zgartkenler de, basqa toparg`a o`tkeriledi. Bunday jag`daylarda olar o`z ornini o`zgartiriw sebeplerin tiykarlap beriwleri ketek.

6. Qatnasiwshilardan opponentler ishinde mashqala ju`zesinen en` isenimli bolg`an pikir aytqan oqiwshilardi aniqlaw soraladi. Baqs protsessinde belsendi qatnasqan ham o`z pikirinin` durislag`ina isendire alg`an topar bahalanadi.

*Klaster (Tu`yin).* Klasterlerge bo`liw – bul pikirlewdin` tu`rlisheligin, u`yrenilip atirg`an ha`rqanday tu`siniklerdin` o`z-ara baylanislilig`in, qatnasin aniqlaw uqibin rawajlandiriwdi ta`miyn etip otiradi. Tu`sinikler ha`rqanday waqiyalarg`a, qubilislarg`a baylanisli boliwi mu`mkin. «Klaster» so`zi inglis tilinen awdarilg`anda «tu`yin», «baylanis», «bu`rtik» mag`analarg`a tuwri keledi. Klasterge bo`liw u`silin ha`rqanday jan`a temani tallap u`yreniw aldinan qollang`an natijelirek bolip tabiladi. Olar oqiwshilarda ja`miyetlik pikirdi o`zgartiriwge ta`sir etiw qa`biletinin` payda boliwina isenim tuwdiradi ha`m olardi rawajlandiradi.

Respublikamiz bilimlendiriw diziminde ha`zirgi ku`nde reformalardin` a`melge asiriliwi menen mug`allim, oqiwshi, ta`rbiyashinin` waziypalari ja`ne de artip barmaqta. A`sirese oqiw diziminde, mekteplerde balalar qaysi klasstan baslap erkin pikirlewge u`yreniwi kerek - degen soraw ha`r bir pedagogti tinishsizlandiradi. Sebebi, buring`i da`stu`riy, oqitiwda ko`birek oqitiwshilardin` abiroyi, onin` pikirleri ha`m ko`z-qarasi birinshi da`rejege qoyilip kelingen bolsa, endilikte ha`r bir oqiwshinin` jeke pikiri, belsendiligi, jeke ko`z qarasi, bilimligi, individuallig`i, erkin pikir aytiwi ushin sharayat jaratip beriliwi tiyis.

Jetik insandi ta`rbiyalawda oqiw orinlarinda «Ja`ha`n tariyxi», «O`zbekstan tariyxi», «Qaraqalpaqstan tariyxi», «Ma`mleketshilik tariyxi», «Watan tuyg`isi» ha`m basqa da tariyxiy pa`nler oqitilip kelinbekte ha`m onin` a`hmiyeti artip barmaqta. Ha`r bir pa`nnin` o`zine ta`n bolg`an sabaq oqitiw ha`m u`yreniw metodlari ha`m oqitiw texnologiyalari boladi. Tariyx pa`ninde ko`binese u`yreniwdin` tariyxiylik, ilimiylik, ob`ektivlik, analiz, xronologiyaliq, salistirmali, da`wirlestiriw siyaqli ilimiy-metodologiyaliq tiykarlari qollaniladi. Tariyxiy izertlew ha`m oqitiw usullarin duris tan`lap biliw ha`m olardan na`tijeli paydalanip biliw, ob`ektiv ha`m ilimiy tiykarlang`an tariyxti do`retiwge xizmet etedi.

Tariyx pa`nlerin u`yreniw ob`ektleri ha`m sub`ektleri, sabaq o`tiw ha`m oqitiwdin` metodikasi ha`m texnologiyasi da ko`p jillar dawaminda qa`liplesip, o`zining predmetine iye boldi ha`m ha`zirgi waqitta da rawajlanip barmaqta.

Tariyx sabaqlarining` sapasin jaqsilaw ha`m onin` na`tiyjeligine erisiwde pedagogikalik texnologiyani ken` tu`rde qollaniwdin` ko`p jillar dawaminda o`zine ta`n bolg`an ta`jiriybesi, metodlari ha`m texnologiyasi islep shig`ilip, ta`lim-ta`rbiya jumislarinda na`tiyjesin bermekte. Jan`a pedtexnologiyalardi oqiw protsessine engiziwdin` teoriyalik ha`m a`meliy ma`selelerin islep shig`iwda ilimpazlardan B.P. Bepal`ko, M.Klarin, V.Slastenin, M.O.Ochilov, N.Saydaxmedov, K.Zaripov h.t.b. o`zlerinin` ilimiy miynetlerinde bayanlap bergeni edi ³¹.

Sonday-aq XX-a`sirde bilimlendiriw tarawinda tariyx oqitiw metodikasi, usillari ha`m formalarin islep shig`ip, izertlewler ju`rgizgen ha`m oni pedagogikalik pa`n da`rejesine ko`teriwde tariyxshi ilimpazlardan. V. N. Vernadskiy, S.V.Ivanov, V.G.Kartsev, M.A.Zinov`ev, P.S.Leybengrub, I.N.Kazantsev, P.V.Gora, A.A.Vagin h.t.basqalardin` oqiwliqlari ha`m metodikalik qollanbalari oqitiwshilar ushin o`tken a`sirde ken` tu`rde paydalanilip kelingenin atap o`tiw mu`mkin<sup>32</sup>. Son`g`I jillarinda tariyx pa`nin oqitiw metodikasi boyinsha ko`plegen ilmiy-metodikalik a`debiyatlar baspadan shig`ip, a`meliyatta ken` tu`rde paydalanildi. Solardin` ishinde tariyxshi ilimpazlardan A.Sa`diev, T.Toshpulatov, Ya.Gaffarovlardin` 1993, 2001 jillarda shiqqan «Tarix o`qitish metodikasi» miyneti ku`ta` bahali qollanba sipatinda tariyx mug`allimlari ta`repien ken` tu`rde paydalanilmaqta.

Sabaqti oqitiw usillari - sabaq protsessinde ta`lim ta`rbiya ha`m oqiwshilardin` jetik insan bolip rawajlaniw ta`miynleytug`in, onin` unamli na`tiyjesine erisiw, h.t.b. ilimiy teoriyalik ha`m didaktikalik na`tiyjeler

---

³¹ Sa`diev A. Maktabda tarix bilimlarining hozirgi ahvoli va uni o`qitishni milliy asosda qurish. T. 1993.

³² Sa`diev A. Maktabda tarix o`qitish metodikasi. — T.:1989.

kompleksin tu`siniledi. Tariyx sabaqlarinin` usillari, metodlari, formalari ha`m tu`rleri haqqinda ko`plegen pikirler bar. Solardin` ayirimlarina toqtao`teyik.

Ilimpaz - metodist tariyxshi V.G.Kartsev tariyx oqitiw metodikasinda tariyxiy oy-pikir ha`m tu`siniklerdi qa`liplestiriw usillarin 5 toparg`a bo`lip u`yreniwdi usinadi ³³:

- ✚ Tariyxiy pikirlew ha`m tu`siniklerdi qa`liplestiriw metodlari;
- ✚ Uliwma tu`siniklerdi qa`liplestiriw metodi;
- ✚ Waqit ha`m ken`islikte tariyxiy rawajlaniw dialektikasini aship bahalaw metodi;
- ✚ Tariyxti zamanago`y waqiyalar menen baylanistiriw metodlari;
- ✚ Tariyxiy bilimlerde turmista ha`m a`meliyatda qollanilw metodlari.

Ilimpaz P.S.Leybengrub tariyxti oqitiwda gu`rrin`lesiw, lektsiya, bayanlaw, sa`wbetlesiw, ko`rgizbelilik, sabaqliq penen islesiw, tariyxiy hu`jjetler menen islesiw, ko`rkem a`debiyatlardan paydalaniw metodlarini atap o`tse, ko`plegen oqiwliqlar avtorini tariyxshi, alim P.S.Vagin metodlaridin` ishinde to`mendegilerdi ko`rsetedi. Olardan ³⁴:

1. Janli so`z: gu`rrin`, analiz, xarakteristika, mashqalali bayanlaw,
2. Ko`rgizbelilik metodlari,
3. Tekstler menen islesiw metodlarini paydalaniwdi usini etedi.

A`lbette, bul metodlar ha`m usillar da`wir ha`m waqit imtixanlarini o`tip, oqitiwshilardin` is ta`jiriybesinde ken` tu`rde sinap ko`rilip qollanil kelingeni. Ha`zirgi zamanagoy metodlaridin` jetilistiriliwi ha`m texnologiyalarinin` o`siwi menen bul metod ha`m usillardin` jan`asha tu`s aliwina da gu`man joq. Demek oqiwshilardin` qa`biletine qarap do`retiwshilik iskerligini o`siriw, tariyxiy

---

³³ Abdukadirov A. va boshq. Axborot texnologiyalari. T.: "Arnaprint" 2004. -15 b.

³⁴ Sadiev A. Maktabda tarix bilmlarining hozirgi ahvoli va uni o`kitishni milliy asosda qurish. T., 1993.

pa`nlerdi oqitiw barisinda duris metod ha`m usillardi paydalaniw oqitiwshinin` pedagogikalik sheberliginen kelip shig`adi.

Tariyx sabaqlarin o`tiw barisinda to`mendegilerge diqqatti awdariw kerek³⁵:

- mug`allimnin` oqiw materiallari imkaniyatlarinan toliq paydalaniwi;
- ha`r bir temanin` bilimlendiriw ha`m ta`rbiyaliq imkaniyatlarin aship beriw;
- Jeke, jup, toparlarg`a bo`lip islewdi qalay sho`lkemlestiriw aldinala rejelestiriw;
- belgili maqset tiykarinda oqiwshilardin` aqiliy rawajlaniwi, du`n`yag`a ko`z-qaraslarin ken`eytiwge imkaniyat jaratiw;
- materiallardi u`yreniw dawaminda tema boyinsha oqiwshilardin` qanday bilimge iye ekenligin aniqlaw;
- oqiwshilardin` juwaplarin ta`riyplew, za`ru`r bolsa oni toliqtiriw;
- orni kelgende mashqalali sorawlar qoyiw arqali oqiwshilarda temani u`yreniw ha`m izleniwshilikke bag`dar berip biliw;
- oqiw, u`yreniw, taliqlaw ushin temalardi usinis etiw;
- oqiwshilardin` o`z betinshe islewi arqali u`yreniletug`in tema boyinsha mu`na`sebetlerin bildiriw.

Solay etip oqitiwdin` jan`a pedagogikalik texnologiya metodlari tariyx sabaqlarin oqitiwda ha`r bir talabanin`, oqiwshinin` bilim aliwg`a qushtarlig`in, tapsirmalardi orinlawda juwapkershiligin joqarilatadi. Talabalardin` jup-juptan, toparlarg`a bo`linip birge shug`illaniwi, oqitiwshi – talaba o`z-ara birge islesiwinde, olarda unamli sezimler oyatadi ha`m oqiwshilardin` aqil-oyi menen o`zinshe tu`siniwi arqali taza temani sanali tu`rde o`zlestiriw ko`nlikpelerin qa`liplestiredi.

---

³⁵ G`afforov Ya., G`afforova M.G., O`zbekiston tarixini o`qitish usullari.— T.:1996

Joqarida ko`rsetilgan ha`r bir oqitiw metodi ha`m usillarin paydalaniwdin` waziypalari o`z-ara baylanista a`melge asiriladi ha`m onin` na`tiyjeliligine erisiw, birinshiden oqitiwshig`a, ekinshiden oqiwshilarg`a ha`m u`shinshiden oqiw-metodikaliq islerin oqiw orinlarinda kewildegidey sho`lkemlestiriwge baylanisli boladi.

Ulli danishpan babamiz Yusuf Hos Hojib o`zinin` «Qutadg`u bilig» shig`armasinda to`mendegi qatarlardi aytip o`tken edi:

«O`quv qayda bo`lsa, ulug`lik bo`lar,

Bilim kimda bo`lsa, Buyuklik olar.

O`quvli ug`aru bilimli bilar,

Bilimli, o`quvli shodlikka to`lar».

Keltirilip o`tilgende y bilimli, oqimisli boliw bul ulliliqtin ha`m danaliqtin belgisi. Demek biz jaslarimizg`a tariyxiy bilimlardi beriwdi elede jetilistirer ekenbiz, Prezidentimiz aytqaninday jaslarimiz a`lbetde bizdende aqilli, dana ham de bilimli jaslar bolip jetilisedi. Bul zamanago`y ta`lim diziminin` basil waziypasi bolip qala beredi.

A`debiyatlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma`naviyat engilmas kuch. – T.: 2008 yil.
2. Karimov I.A. Barkamol avlod – O`zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent. 1997.
3. Karimov I.A. O`zbekiston XXI asrga intimoqda. – T.: 1999.
4. Karimov I.A. O`zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. – Toshken. 2011.
5. Karimov I.A. «Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q» - T.: O`zbekiston, 1998.
6. O`zbekistonning yangi tarixi. – T., O`zbekiston, 2000-yil, jild-3.
7. Allamuratov A. Jahan ma`deniyati tariyxi. – No`kis, Bilim, 1996.
8. Qaraqalpaqstannin` jan`a tariyxi. – No`kis: Qaraqalpaqstan, 2003.
9. O`zbekiston tarixini o`qitish va o`rganishning yagona kontsepsiyasi. T. O`zbekiston, 1996.
10. Sa`diev A., Toshpulatov T., Gaffarov Ya.. Tarix o`qitish metodikasi. Toshkent, 1993-yil.
11. Xakimov O. «O`zbekiston tarixi» internette – Moziydan sado. 2004.
12. Abdiqadirov A. O`quv jarayonida komp`yuter texnologiyalarini qo`llash va uning muammolari. Ta`lim va tarbiya jurnali. 2000.y. №1-2
13. Abdukadirov A. va boshq. Axborot texnologiyalari. T.: “Arnaprint” 2004. - 15 b.
14. Angelovski K. Innovatsii i uchitelya. Moskva, «Prosveshenie»,1991.
15. Suvorova N. Interaktivnoe obuchenie: novie podxodi. Moskva, 2001.
16. Sadiev A. Maktabda tarix bilmlarining hozirgi ahvoli va uni o`qitishni milliy asosda qurish. T., 1993.
17. Verbitskiy A.A. Aktivnoe obuchenie v vishey shkole: kontekstniy podxod: Metod. Po sobie.— M.: Vissh. shk., 1991.— 207 s
18. Pidkasistiy P.I., Xaydarov J.S.Texnologiya igri v obuchenii i razvitii. M: RPA, 1996

19. Platov V.Ya. Delovye igr: razrabotka, organizatsiya i provedenie: Uchebnik.— M.: Profizdat, 1991. – 156 s.
20. Selevko G.K. Sovremennye obrazovatel`nie texnologii. M: Narodnoe obrazovanie., 1998
21. Smolkin A.M. Metodi aktivnogo obucheniya: Nauch.-metod. posobie.— M.: Vissh. shk., 1991.—176 s.
22. Xrutskiy E.A. Organizatsiya provedeniya delovix igr: Ucheb. Posobie dlya prepodavateley sred. spets. ucheb. zavedeniy.— M.: Vissh. shk., 1991.— 320 s.
23. Juk A.I., Kashaev N.N. Deyatel`nostniy podxod v povishenii kvalifikatsii: aktivnie metodi obucheniya.— Mn.: Institut povisheniya kvalifikatsii i perepodgotovki rukovodyashix rabotnikov i spetsialistov obrazovaniya, 1994.— 96 s.
24. Sultanov B., Tilegenov A., Boynazarov F. Yangi pedagogik texnologiyalar asoslari. (Interfaol darslar). Innovatsion jarayon. Toshkent-2007
25. Suvorova N. Interaktivnoe obuchenie: novye podxodi. Moskva, 2001
26. Angelovskiy K. Innovatsii i uchitelya. Moskva, «Prosvesheniye», 1991.

Internet materiallari`:

www.uz

www.ziyonet.uz

www.kitob.uz

www.fikr.uz

www.arxiv.uz

www.google.uz

www.ramler.ru